

Program podrške obrazovanju

Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Vjeronauka / Društvo, kultura, religija / Zdravi životni stilovi:

**Efekti uvođenja alternativnih predmeta vjeronauci
u osnovnim školama Kantona Sarajevo**

Ivona Čelebičić

Sidik Lepić

Andrea Soldo

Izdavač:

Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Maršala Tita 19

71000 Sarajevo

Tel/fax: + 387 33 444 488

www.osfbih.org.ba

Open
Society Fund
Bosnia & Herzegovina

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Autori:

Ivona Čelebičić

Sidik Lepić

Andrea Soldo

Design & DTP:

Miodrag Spasojević Štrika

Sarajevo, decembar 2014. godine

Program podrške obrazovanju
Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Lista skraćenica

Skraćenica	Značenje / objašnjene
-------------------	------------------------------

KS	Kanton Sarajevo
DKR	Društvo, kultura, religija
ZŠS	Zdravi životni stilovi
NPP	Nastavni plan i program

FOD BH	Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine
--------	---

Napomena: Izrazi koji se za fizičke osobe u ovom izvještaju koriste u muškom rodu su neutralni i odnose se na osobe muškog i ženskog spola.

Sadržaj

Sažetak	6
Uvod	8
Projektni pristup i metodologija	10
Svrha i ciljevi projekta	10
Uzorak	11
Ograničenja istraživanja	11
Nastavni plan i program	12
Struktura i organiziranost sadržaja	12
Ciljevi i vrijednosti predmeta	15
Razvojna primjerenošt sadržaja	17
Saradnja sa porodicom	17
Međupredmetna povezanost	18
Praksa	20
Organizacija nastavnog procesa	21
Informiranost roditelja i učenika o sadržaju drugih predmeta	22
Odabir predmeta	23
Razlozi odabira predmeta	26
Izvođenje nastavnog procesa	28
Zadovoljstvo roditelja i učenika	30
Alternativa alternativama	30
Završna razmatranja	32
Nastavni plan i program	32
Praksa	33
Prilozi	37
Pričaz ciljeva nastave islamske vjeronauke i DKR	38
Zastupljenost temeljnih pedagoških principa u NPP-u islamske vjeronauke, DKR i ZZS	39

Sažetak

Fond otvoreno društvo BH je u proteklom periodu pokrenuo više projekata koji su za cilj imali preispitivanje uloge religijskog obrazovanja u javnom školstvu u skladu sa načelima obrazovanja za otvoreno društvo. Nakon uvođenja alternativnih predmeta predmetu vjeronauke od 2011. godine na području Kantona Sarajevo, nisu rađena istraživanja koja bi ispitala realizaciju istih u školama, i ukazala na eventualne probleme sa kojima se suočavaju škole i nastavnici. Stoga je FOD BH, u skladu sa svojim strateškim ciljevima, sproveoovo Istraživanje o efektima uvođenja alternativnih predmeta predmetima vjeronauke u KS. Nalazi bi mogli poslužiti kao temelj mogućih inicijativa za unapređenje nastave Vjeronauke i alternativnih predmeta, kao i kvalitete obrazovanja općenito.

Istraživanje je obuhvatalo analizu nastavnih planova i programa navedenih predmeta, način njihovog provođenja u praksi, te percepcije učenika, roditelja i predmetnih nastavnika o sadržajima, vrijednostima, efektima i načinima provođenja u praksi ova tri predmeta.

Generalni zaključak istraživanja je da učenicima koji pohađaju nastavu Društva, kulture, religije i Zdravih životnih stilova nije pružena adekvatna alternativa nastavi Vjeronauke te su oni, ali i njihovi roditelji i nastavnici dovedeni u neravnopravan položaj u odnosu na učenike koji pohađaju nastavu Vjeronauke.

Navedeni nalaz je baziran na informacijama proizašlih iz ovog istraživanja, a koji ukazuju na nedovoljno kvalitetne nastavne planove i programe, a one koje se odnose na predmete Zdravi životni stili i Društvo, kultura, religija. Ovi nastavni planovi i programi nemaju jasno definisane ishode učenja koji su opet dominantno kognitivni (zahtijevaju učenje činjenica i zakonitosti, a manje usvajanje vještina i stavova), ne postoji jasno definisana međupredmetna korelacija, a postoje značajna preklapanja (ponavljanja) sadržaja sa drugim predmetima, te ne postoje definisani parametri evaluacije.

Nastavni plan i program za predmet Zdravi životni stili nema jasno definisane ciljeve niti sve tematske cjeline, slabo je struktuiran i nije diferenciran po godinama (razredima), nejasno su definisani obrazovni ishodi i predstavljeni su skupa sa aktivnostima učenika, ciljevima i zadacima nastavnih jedinica.

Nastavni plan i program Islamske vjeronauke je bolje struktuiran u odnosu na nastavne planove i programe Društva, kulture, religije i Zdravih životnih stilova, ali i on ponekada ima nejasno definirane i teško mjerljive ishode učenja. Nastavni plan i program Islamske vjeronauke za peti i šesti razred ima više uočenih nedostataka nego je to slučaj sa sedmim, osmim i devetim razredom. Sadržaj nastavnog plana i programa je jasno diferenciran od nastavnog plana i programa mektebske nastave, te shodno tome nema intenciju usvajanja znanja vezanih za praktične aspekte vjerovanja (izvršavanja vjerskih obreda), već je više usmjeren na usvajanje općih ljudskih vrijednosti. Sva tri nastavna plana i programa ne predviđaju dovoljnu uključenost roditelja u nastavni proces i roditelji se ne predstavljaju u dovoljnoj mjeri ni kao partneri škole i nastave, ni kao izvor ili resurs znanja za učenike.

Sadržaji Islamske vjeronauke i Društva, kulture, religije su više odgojno orijentisani i postoji značajna podudarnost (kompatibilnost) njihovih sadržaja i vrijednosti. Sadržaji Zdravih životnih stilova su više funkcionalno orijentisani, te shodno tome i različiti u odnosu na sadržaje i intencije prethodna dva predmeta.

Nastavni plan i program, kao i udžbenici za Islamsku vjeronauku su u više navrata revidirani i unapređivani, a vršena je i konstantna obuka nastavnog kadra koji predaje ovaj predmet. Pored toga, pri Prosvjetno-pedagoškom zavodu KS, nastavnicima islamske vjeronake se pruža stručno-pedagoška pomoć i podrška preko stručnog savjetnika za nastavu vjeronauke. Također, nastavnici Islamske vjeronauke su organizirani preko udruženja vjeroučitelja, te imaju i stručnu pomoć navedenog udruženja u vidu nastavnih materijala i časopisa. Sa druge strane, nastavnici Društva, kulture, religije i Zdravih životnih stilova nemaju stručnog sav-

jetnika za svoje predmete pri Prosvjetno-pedagoškom zavodu, treninzi/seminari za stručno usavršavanje su rijetki, a nedostaju i dovoljno razrađeni nastavni planovi i programi i udžbenici (DKR). Također, mali broj učenika koji pohađaju nastavu ova dva predmeta, a posebno Zdravih životnih stilova, onemogućava ili otežava nastavnicima realizaciju nastave na način kako je predviđeno ili sugerirano nastavnim planovima i programima. Pored toga, roditelji su uglavnom slabo upoznati i neinformisani o sadržajima i vrijednostima ova dva predmeta.

U praksi, presudan utjecaj na odabir predmeta imaju roditelji, a minimalan je upliv nastavnika i škole. Roditelji, ali i učenici su slabo informirani o sadržajima druga dva predmeta (koji nisu odabrani), i škole im nisu pružale dovoljno informacija o sadržajima sva tri predmeta. Roditelji djece koja pohađaju nastavu Društva, kulture, religije i Zdravih životnih stilova, bolje su informisani o sadržajima druga dva predmeta, nego je to slučaj roditelja čija djeca pohađaju Vjeronomu. Roditelji učenika koji pohađaju nastavu Vjeronomu zadovoljniji su tim sadržajimanego je to slučaj sa roditeljima učenika koji pohađaju nastavu druga dva predmeta. U praksi, iako to ne predviđa nastavni plan i program, nastavnici islamske vjeronomu nerijetko insistiraju na memorisanju Kur'anskih dijelova, učenju praktičnih vjerskih obreda, a postoje i slučajevi razvojnoneprimjerenih sadržaja u nastavi islamske vjeronomu. U tom pogledu prisutna su odstupanja od propisanog nastavnog plana i programa.

Učenici koji pohađaju Vjeronomu rjeđe mijenjaju predmet od učenika koji pohađaju nastavu druga dva predmeta. Također, broj učenika koji pohađaju Vjeronomu nije se značajno mijenjao od uvođenja alternativnih predmeta. Iako često ne mijenjaju predmete, učenici bi uglavnom izvršili izmjenu ukoliko bi im se ponudilo više opcija, a posebno ukoliko bi kao alternativni predmet imali neko umjetničko ili sportskousmjerene.

Uvod

Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine je u proteklom periodu pokrenuo više inicijativa koje su za cilj imale preispitivanje uloge religijskog obrazovanja u javnim školama u BiH i pokretanje rasprave o mogućim modelima religijskog obrazovanja u skladu sa ciljevima i načelima obrazovanja u otvorenom društvu. U tom kontekstu, obrazovanje se shvaća kao javno dobro, a sistem obrazovanja afirmiše vrijednosti kao što su interkulturalizam, socijalna pravda i poštivanje ljudskih prava. U 2007. godini urađena Analiza udžbenika nacionalne grupe predmeta¹ je, između ostalog, pokazala da veliki broj sadržaja predmeta Vjeronauke potiče segregaciju, etničko-religijske podjele i diskriminaciju manjina, čime se direktno krše odredbe Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.

To se prije svega odnosi na stvaranje stereotipnih prikaza vlastite vjere (koja se obično veliča kroz isticanje savršenstva vlastitog vjerskog prakticiranja; kroz uzdizanje žrtava i naglašavanje spremnosti da se pojedinac žrtvuje za određeni vjerski cilj) i „drugih“ (koji se prezentiraju kao manje vrijedni i neosviješteni o tome što je „prava“ vjera). Kada govorimo o „drugom“, treba naglasiti da drugi u primjerima Vjeronauke nisu samo pripadnici drugih vjera nego i pripadnici iste vjere koji nisu „pravi“ vjernici. Različitosti se mnogo češće prezentiraju kao problem nego kao bogatstvo, a nizom primjera se onda takvi „drugi“ diskriminisu kao „osobe nižeg reda“. (str.176)

Na osnovu rezultata istraživanja je zaključeno da udžbenici Vjeronauke trebaju biti revidirani i unaprijeđeni na način da razvijaju interreligijske kompetencije kod učenika, da univerzalne vrijednosti ne predstavljaju kao partikularne, i da kod učenika ne podstiču osjećaj ugroženosti.

Iste godine, FOD BH je objavio publikaciju² koja daje komparativni pregled stanja religijskog obrazovanja u zemljama regiona i Evrope sa ciljem da postavi osnovu

za informirani dijalog o ovoj temi. Istovremeno je u okviru Programa podrške javnim politikama podržano pet studija u kojima se preispituje uloga religijskog obrazovanja u BiH, razmatraju različiti modeli njegove primjene i predlažu opcije za unapređenje.

Iako su studije razmatrale različite strukturalne modele religijskog obrazovanja, svi su nalazi bili jedinstveni u tome da je potrebno:

- Napraviti sveobuhvatnu reviziju nastavnih planova i programa, udžbenika i nastavnih metoda predmeta Vjeronauke, te vršiti kontinuiranu obuku vjeroučitelja;
- Ponuditi alternativni predmet za učenike koji ne pohađaju Vjeronauku;
- Uvesti obavezni jednogodišnji predmet religijskih studija (kultura religije) u osnovnim i srednjim školama.

Vjeronauka i alternativni predmeti u osnovnim školama u Kantunu Sarajevo

Kratki pregled stanja

Predmet vjerounauka je u osnovne škole uveden kao izborno-obavezni predmet 1994. godine, a nadležnost nad organizacijom i provođenjem predmeta imaju religijske institucije. U posljednjih nekoliko godina razvijeni su novi NPP-i, kao i udžbenici, koji su značajno unaprijeđeni u odnosu na prethodne. U međuvremenu je 2011. godine uveden predmet Društvo/Kultura/Religija (DKR) kao alternativa nastavi Vjeronauke. Predmet podrazumijeva oblasti iz kulture življenja i monoteističke svjetske religije, ali samo u njihovim osnovnim napomenama. Već početkom školske godine realizirano je educiranje nastavnog kadra, a nastavu izvode profesori razredne nastave, nastavnici kulture življenja i oni sa završenim nastavničkim fakultetom društvenog smjera, te s ostalih fakulteta društvenog smjera. Školama je dostavljen plan i program, a nastavnici su dobili priručnike. Predmet se izvodi u svim razredima od prvog do devetog, po jedan čas sedmično, kao i nastava Vjeronauke.

¹ „Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu“, Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta i vjeronauka, FOD BH i proMENTE, 2007.

² Religija i školovanje u otvorenom društvu: okvir za informirani dijalog, FOD BH, 2007.

Dvije godine kasnije, u septembru 2013., Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS uvodi predmet Zdravi životni stilovi (ZZS), koji je druga alternativa nastave Vjeronauke. U zvaničnom dopisu školama obrazloženo je da je predmet uveden kako bi roditelji koji svoju djecu ne žele slati ni na jedan od navedena dva predmeta imali izbor.

NPP za predmet ZZS se realizira od petog do devetog razreda osnovne škole i koncipiran je prema šest tematskih cjelina: Zdrava ishrana; Fizičke aktivnosti; ZZS protiv zloupotrebe psihoaktivnih supstanci; Razvoj životnih vještina; Inkluzija i Očuvanje reproduktivnog zdravlja.

Anketni listići su poslani roditeljima koji su imali pravo na jednu od tri ponuđene opcije. Također, školama je dostavljen plan i program, a priručnik za nastavnike i vodič za učenike izrađen je kasnije i danas se koristi u nastavi ZZS.

Priroda sadržaja ovog predmeta zahtijeva da nastavu izvode nastavnici različitih profila: nastavnici biologije, nastavnici kulture življenja, nastavnici tjelesnog odgoja te nastavnici nastavničkih fakulteta.

Projektni pristup i metodologija

Svrha i ciljevi projekta

Svrha projekta je da doprinese unapređenju kvalitete nastave u osnovnom obrazovanju i naročito predmeta Vjeronaуka i predmeta koji su uvedeni kao alternativa Vjeronauci, i koji su ušli u obavezni plan i program u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo.

Cilj istraživanja je da kroz analizu NPP-a predmeta Vjeronaуka i dva alternativna predmeta (DKR i ZŠS) istraži u kojoj su mjeri ovi predmeti kompatibilni, koje vrijednosti afirmišu i da li su te vrijednosti konkurentne jedne drugima.

Istraživanjem se namjerava:

1. Definisati vrijednosti i ciljeve predmeta Vjeronaуka i dva alternativna predmeta, te utvrditi koliko su isti uskladeni sa reformskim procesom obrazovnih politika u BiH,
2. Utvrditi kako se nastava ova iz ova tri predmeta realizira u školama, u kojoj mjeri su nastavnici educirani za vođenje pomenutih predmeta, te da li postoji potrebna literatura za usavršavanje, kao i materijal za nesmetano izvođenje nastave.

Shodno gore postavljenim ciljevima istraživačkog projekta, definirana je i metodologija istraživanja koja je uključivala upotrebu kako kvalitativnih tako i kvantitativnih istraživačkih metoda, kao i metode analize sadržaja.

Prvi dio istraživanja se odnosio na analizu postojećih nastavnih planova i programa ova tri predmeta. Analiza je imala za cilj da definira ciljeve i vrijednosti nastave predmeta koji su u fokusu istraživanja, njihov sadržaj i organizaciju te međusobnu usklađenost. Konkretnije, analizom se pokušalo utvrditi u kojoj su mjeri sadržaji

nastavnih planova i programa kroz primjenu temeljnih pedagoških principa:

- usmjereni na dijete, razvojno primjereni, inkluzivni i fleksibilno struktuirani,
- sadržajno, tematski i konceptualno integrirani,
- utemeljeni na savremenim teorijama učenja kojima se osigurava da su djeca aktivni učesnici cijelog procesa i da razvijaju sposobnost za učenje tokom cijelog života,
- fokusirani na razvoj sposobnosti mišljenja višeg reda, rješavanje problema, transfer znanja i samostalno zaključivanje,
- kulturnoški osjetljivi, usmjereni na uvažavanje različitosti i razvijanje osjećaja za društvenu pravdu,
- zasnovani na ishodima učenja i mjerljivim rezultatima kao osnovom za kontinuirano praćenje i procjenjivanje napredovanja djece,
- otvoreni za partnerstvo sa porodicom i zajednicom u svim aspektima rada škole.

Analizom su obuhvaćeni nastavni planovi i programi islamske vjeronaуke od 5. do 9. razreda (jednočasovni nastavni plan i program), nastavni plan i program DKR od 5. do 9. razreda, te nastavni plan i program ZŠS koji se realizira od 5. do 9. razreda. Svi navedeni nastavni planovi i programi se realiziraju u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo.

Drugi dio istraživanja bio je usmјeren na učenike koji pohađaju nastavu jednog od ova tri predmeta, roditelje učenika i nastavnike koji predaju jedan od ova tri predmeta. Istraživanje se provelo pomoću:

- upitnika za učenike distribuiranog preko Facebook sistema oglašavanja, te pomoću fokus grupe sa učenicima,
- CATI (telefonsko anketiranje) sa roditeljima učenika koji pohađaju nastavu jednog od tri predmeta u fokusu istraživanja, te pomoću fokus grupe sa roditeljima,
- Intervju sa nastavnicima koji predaju jedan od tri predmeta koji su u fokusu istraživanja.

Cilj ovog dijela istraživanja je bio da se utvrdi način realizacije predmeta u školi, educiranost i osposobljenost nastavnika za izvođenje pomenutih predmeta, oblici stručne podrške i usavršavanja, dostupnost literature, nastavnih materijala i pomagala neophodnih za nesmetano izvođenje nastave, te zadovoljstvo učenika i roditelja nastavom predmeta u fokusu istraživanja i njihove informiranosti i upoznatosti sa sadržajima predmeta.

Uzorak

U dijelu istraživanja koje se odnosi na telefonsko anketiranje roditelja ukupno je učestvovalo 366 roditelja, od čega 74,8% majki i 25,2% očeva.

Najveći broj učenika ili djece ispitanih roditelja, pohađa nastavu Vjeronauke, i to preko 72%. Nešto manje od 24% djece ispitanih roditelja pohađa nastavu DKR, dok je najmanji procenat zabilježen kod djece koja pohađaju nastavu Zdravih stilova života (4%).

Detaljniji pregled uzorka roditelja prikazan je u tabeli ispod:

Detaljniji pregled uzorka učenika prikazan je u tabeli ispod:

Koji predmet pohađaš?		
	Broj ispitanika	%
DKR	24	8.3
Vjeronauk(a)	240	83.3
ZŽS	24	8.3
Ukupno	288	100.0

Ograničenja istraživanja

Istraživanjem nisu obuhvaćeni udžbenici navedenih predmeta, već samo postojeći i važeći nastavni planovi i programi. Stoga se nalazi analize sadržaja učenja i poučavanja odnose samo na one sadržaje koji su propisani i definirani nastavnim planovima i programima. Iako je istraživanjem bilo predviđeno da se uradi analiza nastavnih planova i programa sva tri vjeronauka koji se realiziraju na području Kantona Sarajevo, jednočasovni programi Katoličkog i Pravoslavnog vjeronauka nam nisu bili dostupni, iako smo se u više navrata obratili nadležnom Ministarstvu obrazovanja i Prosvjetno-pedagoškom zavodu, kao i školama koje izvode nastavu po ovim programima. Zbog toga je urađena analiza NPP samo za predmet Islamske vjeronauke.

Koji od navedenih predmet pohađa Vaše dijete?		
	Broj ispitanika	%
Validni	Vjeronauka	255
	DKR	84
	Zdravi stilovi života	14
	Ukupno	353
Bez odgovora		13
Ukupno	366	

Što se tiče dijela istraživanja u kome su učestvovali učenici, upitnik je ukupno ispunilo 288 učenika, od čega 41,5% dječaka i 58,5% djevojčica. Većina ispitanih učenika je u momentu ispitivanja pohađalo nastavu Vjeronauke (83,3%). U uzorku je u podjednakom omjeru bilo učenika koji pohađaju Društvo, kulturu, religiju (8,3%), te učenika koji pohađaju nastavu ZŽS.

Nastavni plan i program

Analiza nastavnih planova i programa predmeta Vjeronauka, DKR i ZŽS su bili polazna tačka u istraživanju prvenstveno fokusiranim da ustanovi ciljeve i vrijednosti programa, njihov sadržaj i organizaciju, te međusobnu usklađenost.

Prilikom analize, u obzir je uzeta i korelacija sa sadržajima nastavnih planova i programa drugih predmeta koji se realiziraju u osnovnoj školi. Ova analiza jeograničena na sadržaje nastavnih planova i programa, i ne odnosi se na sam proces provedbe istih u praksi, niti na sadržaj udžbenika i priručnika koji se koriste u nastavi.

Struktura i organiziranost sadržaja

U okviru reformskih procesa obrazovanja u BiH, 2004. godine donesena je i Koncepcija devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja u BiH. Koncepcija predviđa da se pri izradi nastavnih planova i programa mora voditi računa o sljedećem:

- šta podučavati (koja područja i oblasti treba podučavati),
- zašto podučavati (koji su ciljevi i koncepti),
- kako treba podučavati (koristeći različite metode i oblike prilagođene potrebama i interesima učenika),
- kada treba podučavati (razvojna primjerenost uzrastu, ciklusima).

Također, nastavni plan i program svakog predmeta treba da sadrži:

- argumentaciju uloge i značaja predmeta,
- ciljeve,
- očekivane ishode učenja,
- sadržaj,
- strategije učenja i nastave (didaktičko-

metodičke upute),

- smjernice za praćenje i ocjenjivanje.

Kako bi se postigli definirani ciljevi, neophodno je pri planiranju nastavnog plana i programa u obzir uzeti i temeljne pedagoške principe.

Temeljni pedagoški principi koji su uzeti u obzir pri analizi su:

- Individualizacija i diferencijacija
- Integrisano učenje i poučavanje
- Aktivno učenje i primjena naučenog
- Rješavanje problema
- Socijalna interakcija
- Korištenje raznovrsnih izvora znanja
- Okruženje za učenje
- Praćenje i ocjenjivanje
- Partnerstvo sa porodicom i zajednicom

Jedan dio nove koncepcije devetogodišnjeg obrazovanja je i uvođenje kurikularnog pristupa kojeg karakteriše orijentiranost na ishode učenja, umjesto na sadržaj učenja. Ova promjena treba da omogući fleksibilniji pristup u učenju i poučavanju u kojem sadržaji učenja, metodički pristupi i potrebitno vrijeme za realizaciju nisu strogo propisani, te da omogućavaju nastavnicima da prilagode organizaciju nastavnog procesa. Predviđeno je da obrazovni ishodi budu jasno definirani i mjerljivi, a da se metodički pristupi kao i sami sadržaji učenja prilagođavaju učeničkim individualnim karakteristikama, interesima, sposobnostima, stilovima učenja, i sl. Shodno tome, nastavni plan i program treba omogućiti nastavnicima da u nastavi primjenjuju različite pedagoške principe kao što su principi individualizacije i diferencijacije, integriranog učenja, aktivno učenje i primjena naučenog, saradnja sa porodicom i zajednicom, itd.

Pored planiranja nastavnog procesa u odnosu na ishode učenja, Koncepcija predviđa i formiranje tri obrazovna ciklusa ili trijade. Trijade predstavljaju jednu zajedničku cjelinu koja ima svoje ciljeve i ishode, te shodno tome i nastavni planovi i programi trebaju biti planirani u odnosu na trijade.

Analizom nastavnih planova i programa koji su u fokusu istraživanja, ustanovili smo da su isti prije svega tematski strukturirani, što znači da su nastavne jedinice raspoređene po tematskim cjelinama i oblastima. Za realizaciju sva tri nastavna plana i programa, predviđeno je 35 časova godišnje, što odgovara jednom nastavnom času sedmično u toku jedne školske godine.

Sama struktura nastavnih jedinica ali i tematskih cjelina ova tri predmeta je različita, te je prema tome i teška za međusobnu usporedbu. Nastavni planovi i programi predmeta Islamske vjeronauke i DKR su organizirani po razredima (godinama), dok se takva organizacija ne može pronaći u nastavnom planu i programu ZZS. Nastavni plan i program ZZS je koncipiran kroz šest tematskih cjelina koje nastavnik treba da realizira u toku jedne školske godine. Cjeline nisu raspoređene po razredima, što u suštini znači da se iste tematske cjeline, ali i sadržaji, odnose na sve učenike od 5. do 9. razreda, te se svake godine ponovo realiziraju.

Organizacija sadržaja u odnosu na trijade je uočljiva u slučaju nastavnog plana i programa Islamske vjeronauke, gdje se u uvodnom dijelu nastavnog plana i programa jasno precizira da je nastavni plan i program organiziran po trijadama. Obzirom da su trijade organizirane na osnovu tri razvojna ciklusa djece osnovnoškolskog uzrasta, u nastavnom planu i programu Islamske vjeronauke, u uvodnom dijelu nastavnih planova i programa moguće je pronaći informacije o specifičnostima uzrasta učenika razreda na koji se odnosi nastavni plan i program, kao i informacije o specifičnostima učenika u sljedećem obrazovnom ciklusu.

Program Islamske vjeronauke za peti razred devetogodišnje osnovne škole predstavlja konstrukciju jedne etape primjerene uzrastu djece u tom razredu, a koja je konceptualno dio još u prvom razredu započetog procesa kreiranja okvirnog kurikuluma za osnovnu školu u kojem se postupno, primjereno uzrasnoj potrebi, razvija odgojno-obrazovnovenjeronaučna intencija.

Četvrti, peti i šesti razred, zajedno, čine jednu programsku cjelinu, kojoj je bazična odgojna intencija što čvrše, stamenje i djelotvornije situirati mladu osobu u burni pubertetski period. (NPP Islamske vjeronauke za peti razred)

Smisao za objektivnost i realnost je izrazito razvijen. Ovo nije dob mašte, već opažanja. Slabi smisao za tajne i znakove. Teško se uživljavaju u položaj drugih; npr. suošjećanje s bijedom je površno i prolazno. S obzirom na izbor i prezentaciju sadržaja, važno je imati na umu da su djeca ove dobi u stanju analizirati, ali samo činjenice. Polazi se od konkretnih činjenica, nastoje ih razumjeti, ne udaljavajući se od njih. To je, dakle, dob u kojoj djeca susreću vjeronaučne sadržaje upoznavajući najprije činjenice i događaje. Učenici upoznaju konkretan prostor i vrijeme, geografske i povijesne pojedinosti određenih sadržaja. Te geografske i povijesne pojedinosti daju događajima objektivnu ozbiljnost. (NPP Islamske vjeronauke za šesti razred)

Pored pruženih informacija, nastavnicima se nude i preporuke kako raditi sa učenicima navedenog uzrasta s obzirom na njihove razvojne specifičnosti.

...Što se tiče načina rada, induktivna metoda i aktivna nastava, grupni rad i različiti oblici kreativnosti primjereni su učenicima šestog razreda. Djeca ove dobi shvataju i razumijevaju činjenice, događaje, poruku, preko djelovanja i konkretnoga iskustva. Najbolje će razumjeti ako sama rade. Odatle proizlazi potreba aktivnih metoda, multimedijalnih i multimetodičkih pristupa u radu s djecom ove dobi. Imaju razvijen smisao za zajedničko dobro, smisao uloge u društvu, tj. smisao za razred. Tako ih je, naprimjer, lako oduševiti za učestvovanje u različitim školskim nastavnim i vannastavnim aktivnostima. (NPP Islamske vjeronauke za šesti razred)

Navedenu specifičnost nastavnih planova i programa moguće je pronaći samo u nastavnom planu i programu Islamske vjeronauke. Nastavni plan i program DKR-a, iako je organiziran po razredima, nema navedene razvojne karakteristike učenika određene dobi, a shodno tome ni konkretne preporuke nastavnicima o tome kako raditi sa učenicima specifičnog uzrasta.

Pored toga, razlika između nastavnih planova i programa navedenih predmeta se ogleda i u nepostojanju definiranih ciljeva nastave za određeni razred. U nastavnom planu i programu Islamske vjeronaуke moguće je uočiti opće ciljeve nastave, dok su u nastavnom planu i programu DKR-a, pored ciljeva nastave za specifični razred, dodatno razrađeni i zadaci nastave. Nastavni plan i program ZŠS nije razrađen po razredima, te shodno tome ne postoje ni definirani ciljevi nastave po razredima.

I sami obrazovni ishodi u nastavnim planovima i programima različito se imenuju i predstavljaju. Prije svega, u nastavnom planu i programu Islamske vjeronaуke za peti i šesti razred, ne postoje definirani obrazovni ishodi.

U nastavnom planu i programu ZŠS obrazovni ishodi se definiraju aktivnostima učenika i postavljeni su na nivou tematske cjeline. Međutim, obrazovni ishodi su skupa predstavljeni sa ciljevima i zadacima te sa procesom i sadržajem učenja što ih čini nejasnim i neprecizno definiranim, a shodno tome i teško mjerljivim.

Npr.:

...zna promijeniti svijest o bitnosti faktora koji imaju negativan utjecaj na navike u ishrani... (Tema: Zdrava ishrana - osnova za pravilan fizički i duhovni razvoj djece)

...razvija osjećaj i potrebu za sticanje novih znanja o vrstama droga... (Tema: Zdravim životnim stilovima protiv zloupotrebe psihotaktivnih supstanci)

Ovako predstavljeni obrazovni ishodi su ili nejasno definirani ili nemjerljivi.

Ishodi učenja u nastavnom planu i programu DKR-a su definirani na nivou nastavne jedinice, a ne na nivou tematske cjeline i predstavljeni su kroz znanja, sposobnosti i vještine, vrijednosti, stavove i ponašanja. Definiranje obrazovnih ishoda na nivou nastavne jedinice a ne na nivou tematske cjeline otežava nastavniku da u radu koristi pedagoške principe diferencijacije i individualizacije. Shodno tome, otežan je pristup u kojem nastavnik može da prati individualni tempo učenja i postignuća učenika.

Slično kao u slučaju ZŠS, pojedini obrazovni ishodi ili nisu jasno definirani ili su teško mjerljivi.

Npr.:

Integriranje pozitivnih vrijednosti u vlastitom ponašanju (NPP Društvo, kultura religija za sedmi razred; tematska cjelina: Kultura religija)

Usvajanje hijerarhije vrijednosti važnih pojmove u životu (NPP Društvo, kultura religija za sedmi razred; tematska cjelina: Škola)

Razvijanje ljubavi prema sebi je i pokazatelj univerzalne odgovornosti prema drugima (NPP Društvo, kultura religija za deveti razred; tematska cjelina: Zdravo življene - zaštita mentalnog zdravlja)

Pored toga, pojedini obrazovni ishodi na nivou nastavne jedinice previsoko su postavljeni u smislu ostvarivosti, te je shodno tome teško očekivati da učenik kroz jednu nastavnu jedinicu dostigne očekivani rezultat.

Kada je upitanju Islamska vjeronaуka, u nastavnom planu i programu za peti i šesti razred ne postoje definirani ishodi učenja. Iste je moguće pronaći tek u nastavnim planovima i programima za sedmi, osmi i deveti razred. Ishodi učenja su postavljeni na nivou tematske cjeline što omogućava nastavniku da sadržaje planira shodno postavljenim ciljevima i individualnim karakteristikama učenika. Ishodi učenja su definirani za tri područja: kognitivno, psihomotorno i afektivno područje.

Slično kao i u prethodna dva slučaja, ishodi učenja su ponekada teško mjerljivi ili nejasno definirani.

Npr.:

...prati napredovanje učenika od praćenja i imitiranja nastavnika u izvođenju islamskih dužnosti preko samostalnog izvođenja uz vođstvo nastavnika, otežano, ali samostalno izvođenje jedne po jedne dužnosti do preciznog izvođenja i primjene svih islamskih dužnosti u skladu sa mogućnostima učenika... (NPP Islamske vjeronaуke za VII razred; Tematska cjelina: Iz ljubavi prema Bogu)

Također, na osnovu ishoda učenja nije moguće jasno utvrditi da li se nastavom sva tri predmeta potiču viši nivoi mišljenja. To posebno dolazi do izražaja u nastavnim planovima i programima DKR i ZŽS, gdje su definirani ishodi uglavnom ograničeni na poznавање određenih činjenica i zakonitosti. Najčešće korištene riječi su „zna da..., definira... stječe znanja..., upoznaje...“. Pored toga, ne može se u velikom broju slučajeva uočiti gradacija nivoa mišljenja od nižeg ka višem.

Nešto bolji slučaj je sa nastavnim planom i programom Islamske vjeroulike, gdje je moguće uočiti gradaciju nivoa mišljenja od nižih ka višim nivoima. Tako se često u definiranim ishodima može primijetiti da učenik treba znati da „definira, opisuje, razumije, prepoznaće, upoređuje, klasificira, prosuđuje, djeluje...“.

Jedna od karakteristika nastavnog plana i programa Islamske vjeroulike, a koja je razlikuje od nastavnog plana i programa druga dva predmeta, je i postojanje parametara deskriptivne evaluacije. Parametri deskriptivne evaluacije su kriteriji procjene postignuća učenika u odnosu na postavljene ishode i ciljeve. Analiza parametara deskriptivne evaluacije pokazala je da se nastavniku sugerire da samo djelimično evaluira znanja (naučeni sadržaj), te da u fokus više stavlja aktivnost učenika i primjenu naučenog.

Na primjer, u parametrima deskriptivne evaluacije NPP za sedmi razred, za tematsku cjelinu „Gdje sam i ko sam“, navode se sljedeći parametri deskriptivne evaluacije:

- Nivo razvijenosti realnije slike o sebi i drugima, posebno pripadnicima drugih religija
- Učeničkosamoocjenjivanje vlastite aktivnosti i aktivnosti drugova iz razreda
- Sposobnost samostalnog korištenja udžbenika i dodatne literature
- Doprinos nastavi kvalitetnim individualnim pristupom i mišljenjem
- Kvalitet individualnih, grupnih i radova u paru
- Nivo aktivnog učešća učenika u radu, uz uvažavanje njihovih razlika u sposobnostima te nivo nastojanja u razvijanju vlastitih sposobnosti

- Isticati sve pozitivne ambicije ka ostvarenju uspjeha
- Nivo učešća u individualnim, partnerskim i grupnim aktivnostima s ciljem upotpunjavanjadojima o učeničkim sposobnostima i mogućnostima
- Uočeno nastojanje da poštju sposobnosti i želje drugih ljudi
- Razvijenost odgovornosti i aktivnosti u toku nastave
- Uočeno pojačano samopouzdanje i odgovornost

Na osnovu definiranih parametara je da se od nastavnika ne zahtijeva da procjenjuje samo nivo naučenog sadržaja, već da fokus evaluacije bazira na aktivnosti učenika i razvoj pozitivnih karakteristika ličnosti. Ipak, ostaje upitno koliko su ovako definirani parametri mjerljivi, te da li nastavnik može donijeti objektivnu ocjenu na osnovu definiranih parametara.

Ciljevi i vrijednosti predmeta

Jedan od ciljeva analize nastavnih planova i programa je i utvrđivanje vrijednosti koje se zagovaraju u navedenim predmetima, te u kojoj su mjeri sadržaji i vrijednosti predmeta u fokusu istraživanja međusobno kompatibilni.

Pri ovoj analizi, morali smo početi od samih ciljeva nastavnih predmeta, ali i specifičnih ciljeva i zadataka nastavnog plana i programa za svaki razred. Obzirom da nastavni plan i program ZŽS nije diferenciran po razredima već isključivo po temama, analiza ciljeva i zadataka nije bila moguća za navedeni predmet. Ipak, u nastavnom planu i programu ZŽS se ističe krajnji cilj ovog nastavnog predmeta.

Krajnji cilj je utjecati na postepenu promjenu svijesti, način razmišljanja, životnih navika, te uvođenjem ZŽS afirmirati nužne promjene u životima mladih ljudi. Specifični, pa čak ni opći ciljevi tematskih cjelina ili oblasti nisu definirani u tri od ukupno šest cjelina koje se obrađuju na ovom predmetu: Inkluzija - uvažavanje

različitosti, Fizičke aktivnosti - razvoj humanosti i sposobnosti, znanja i vještina i Zdrava ishrana - osnova za pravilan fizički i duhovni razvoj djece.

Za druge tri cjeline postoje definirani ciljevi i oni imaju preventivnu prirodu, odnosno trebaju preventivno djelovati na pojavu nasilnog ponašanja, zloupotrebe psihoaktivnihsupstanci te utjecati na očuvanje i njegu reproduktivnog zdravlja učenika.

Prikaz ciljeva tematskih cjelina za koje postoje definirani ciljevi, nalazi se u tabeli ispod:

Tematska cjelina / oblast	Cilj
Razvoj životnih vještina - put ka nenasilnoj komunikaciji	Glavni cilj ovog kurikuluma je da učenici nakon usvojenih znanja, ovisno od uzrasta, razviju vještine koje će im pomoći da prepoznaju prijatne i ugodne situacije zajedno sa onima koji im stvaraju nemir, nepovjerenje, te da ih koriste u prevenciji kako do nasilnih ponašanja nikada ne bi ni došlo.
Zdravim životnim stilovima protiv zloupotrebe psihoaktivnihsupstanci	Cilj realiziranje ove teme je da se kroz kratki prikaz štetnog djelovanja psihoaktivnihsupstanci djeliće na promjenu svijesti djece, ukazujući da upotreba bilo koje psihoaktivne supstance ostavlja dugoročne posljedice koje uništavaju naš kvalitet života i podloga su velikog broja oboljenja.
Očuvanje reproduktivnog zdravlja - razvijanje pozitivnih stavova i uvjerenja	Preventivna priroda ovog poglavlja ima za cilj sprječavanje negativnih posljedica rizičnih ponašanja i podstiče mlađu osobu da razmišљa o svom zdravlju, poboljša kvalitet života, kvalitet zdravlja, te doprinosi promociji zdravih stilova života unutar različitih vršnjačkih podgrupa. Teme kurikuluma direktno i pozitivno utječu na očuvanje i njegu reproduktivnog zdravlja.

Na osnovu definiranih ciljeva nastave druga dva predmeta, uočljive su dominantne odgojne i funkcionalne intencije naspram obrazovnih. Ciljevi oba predmeta (Islamska vjeronauka i DKR) su usmjereni na razvoj temeljnih životnih vještina i pozitivnih osobina ličnosti, s tim da nastava Islamske vjeronauke navedene ciljeve pokušava ostvariti kroz vjerske doktrine. Prikaz ciljeva ova dva predmeta po razredima, dat je u prilogu.

U odnosu na sadržaje učenja i ciljeve poučavanja po tematskim cjelinama, moguće je uočiti značajne sličnosti između NPP Islamske vjeronauke i NPP DKR. Na primjer, u petom razredu u nastavi DKR obrađuje se devet tematskih cjelina. Tematska cjelina „Kultura religija“ ima za cilj izgradnju pozitivnog stava spram religije i religioznosti te razvijanja vjerske tolerancije.

Također, u istom razredu obrađuje se tematska cjelina „Tolerancija“ koja ima za cilj razvoj tolerancije i jednakosti među polovima te prema pripadnicima različitih vjerskih i nacionalnih grupa. Sličnim vrijednostima se poučavaju i učenici koji pohađaju nastavu islamske vjeronauke u petom razredu i to kroz tematsku cjelinu „Različitosti u mome komšiluku“ gdje se kroz učenja o blagdanima drugih religija nastoji usvojiti stav poštovanja prema svim religijama, izgrađivati stav poštovanja duhovnih vrijednosti različitih kultura i civilizacija, te uvažavati tuđa mišljenja i stajališta.

Razvoj vjerske i druge tolerancije kod učenika je prožet kroz nastavni plan i program ova dva predmeta i u drugim razredima. Tako se u nastavi DKR, razvoj tolerancije kod učenika pokušava postići i kroz tematske cjeline „Ličnost i religija“ u šestom razredu, „Kultura religija“ u sedmom i osmom razredu i „Tolerancija“ u sedmom razredu, te „Religija“ i „Kultura dijaloga“ u devetom razredu. U nastavi islamske vjeronauke, razvoj tolerancije je u fokusu tematskih cjelina „Vrijednosti zajedničkog života“ i „Vjera u životu čovjeka“ u šestom razredu, „Život u zajednici“ u sedmom razredu, te „Učim od drugih“ u osmom razredu.

Identične ili slične sadržaje koji direktno doprinose razvoju međuvjerske tolerancije nije moguće pronaći u nastavnom planu i programu ZŠS.

Između DKR i, ZŠS i Islamske vjeronauke jasnija povezanost sadržaja samo je uočljiva na temama zdravlja, i to prvenstveno kroz tematsku cjelinu „Život i zdravlje“ i „Slobodno vrijeme“ koje se realiziraju u petom, sedmom i osmom razredu DKR. Najveća podudarnost sadržaja se ogleda u učenju o štetnom djelovanju psihoaktivnihsupstanci po zdravlje ljudi. Tematska cjelina „Potraga za srećom“ koja se realizira u nastavi Islamske vjeronauke u devetom razredu ima sličan cilj - preventivno djelovanje na upotrebu psihoaktivnihupstanci i formiranje kritičkog stava spram poroka (duhan, alkoholizam, narkomanija, kocka).

Podudarnost između sadržaja učenja predmeta u fokusu, moguće je pronaći i u nekim drugim oblastima kao

što su socijalne vještine. U petom i šestom razredu na časovima Islamske vjeronauke obrađuje se zasebna tematska cjelina „Socijalne vještine“ koja ima za cilj razvoj vještina poput empatije, saradnje, iskazivanje emocija, zahvalnosti i izvinjenja, kontrole negativnih emocija i razvoj asertivnosti. Slične teme se obrađuju u nastavi DKR kroz tematske cjeline „Emocije“ (peti razred) i „Emocionalno-socijalni razvoj“ (deveti razred), te kroz tematsku cjelinu „Razvoj životnih vještina - put ka nenasilnoj komunikaciji“ u nastavi ZŽS.

Razvoj socijalnih vještina je cilj i drugih tematskih cjelina, ali se u gore navedenim one posebno naglašavaju. Kada je u pitanju učenje o različitim religijama s ciljem razvoja poštovanja i tolerancije, nastavni plan i program DKR sadrži najviše takvih sadržaja. U svakom razredu, učenici koji pohađaju ovaj predmet, trebaju da uče o različitim religijama i kulturama kroz najmanje dvije tematske cjeline, a posebno se ističu „Kultura religija“, „Tolerancija“ i „Ličnost i religija“. U nastavi Islamske vjeronauke gdje se uči o drugim religijama, ali isključivo monoteističkim, također su prisutne različite tematske cjeline kao što su „Božiji poslanici“, „Iz života posljednjeg Božijeg poslanika“, „Objave su milost ljudima“, „Različitosti u mome komšiluku“, „Moje obraćanje Bogu“, „Iz ljubavi prema Bogu“, „Učim od drugih“, „Vlastito preispitivanje“, „Kako urediti život“, „Moralnost u životu“. Uglavnom, moguće je uočiti nastojanje da se u slučajevima kada učenici uče o specifičnim islamskim vjerskim aktima, obredima ili blagdanima, pokušavaju prenijeti i informacije o tome kako slični akti ili obredi postoje i u drugim religijama. Nekada se učenje o drugim religijama definira kao obavezujuće, a nekada se ostavlja kao mogućnost nastavniku; naglašava se i potreba da učenici samostalno istražuju obrede i karakteristike drugih religija sa ciljem uočavanja sličnosti sa učenjima islama. Pojedine nastavne jedinice imaju direktni cilj razvoja tolerancije i poštovanja spram drugih religija, poput nastavne jedinice „Kršćani su ohrabrili i podržali muslimane“ (peti razred).

Nastava DKR je po sadržajima vezanim za učenje o različitim religijama, obimnija od nastave islamske

vjeronauke, i uključuje ne samo učenja o tri najzastupljenije monoteističke (kršćanstvo, islam i judaizam), već i o drugim religijama prisutnim u svijetu. Pored toga, u nastavi DKR se obrađuje i ateizam, dok se u NPP Islamske vjeronauke ta tema ne može pronaći.

Razvojna primjerenost sadržaja

Primjerenost sadržaja individualnim i razvojnim karakteristikama učenika jedan je od temeljnih pedagoških principa na kojem se i zasniva Koncepcija devetogodišnjeg obrazovanja u BiH. Da bi se navedeni princip mogao ispoštovati, tvorci nastavnih planova i programa, ali i sami nastavnici moraju biti upoznati sa razvojnim karakteristikama učenika koje poučavaju, te shodno tome oblikovati sadržaje i koristiti odgovarajuće nastavne metode.

Nastavni plan i program ZŽS i DKR ne nude nastavnici informacije o razvojnim karakteristikama učenika. U nastavnom planu i programu Islamske vjeronauke mogu se pronaći kraće informacije o istom, te shodno tome se preporučuje korištenje određenih nastavnih metoda. U pojedinim dijelovima nastavnih planova i programa sva tri predmeta, nastavnicima se sugerira da uzimaju u obzir razvojne karakteristike učenika, ali im se ne precizira kakve su to karakteristike niti kako će iste sadržaje prilagoditi učenicima. U nastavnom planu i programu ZŽS gdje ne postoji organiziranost sadržaja po razredu, posebno je teško ispoštovati ovaj pedagoški princip, jer je jedan te isti sadržaj propisan i za učenike petih i devetih razreda. Delikatnost ovog problema se posebno javlja kod tematske cjeline „Očuvanje reproduktivnog zdravlja - razvijanje pozitivnih stavova i vrijednosti“.

Saradnja sa porodicom

Uglavnom odgojno orijentisani ciljevi nastave predmeta u fokusu istraživanja zahtijevaju usku saradnju svih aktera, jer samo uz koherentno djelovanje odgojnih faktora, a posebno onih primarnih, moguće je postići očekivane odgojne ciljeve. Stoga je posebno važna saradnja i uključenost roditelja u nastavni proces.

Nastavni planovi i programi sva tri predmeta u fokusu u izrazito rijetkim slučajevima se pozivaju na saradnju sa porodicom. Riječ „roditelj“ je rijetko korištena riječ u sva tri nastavna plana i programa.

Tako se u pojedinim tematskim cjelinama poput „Zdrava ishrana - osnova za pravilan fizički i duhovni razvoj djece“ (ZZS), a gdje je uključenost roditelja neophodna za postizanje cilja tematske cjeline, riječ porodica i roditelj spominje samo jednom, gdje se navodi da je „poželjno“ uključivanje roditelja, ali ne i neophodno.

U nastavnom planu i programu Islamske vjeronauke, roditelji i porodica se također ne navode ni kao partneri u učenju niti kao izvori znanja. Tek se u jednoj tematskoj cjelini „Iz hidžretskog kalendara“ (šesti razred) ostavljamogućnost saradnje sa porodicom kroz obilježavanje važnijih datuma u islamskom hidžretskom kalendaru.

U nastavnom planu i programu DKR, saradnja sa porodicom se također rijetko pominje. Porodica se definira kao resurs u nastavnoj jedinici „Porodično (obiteljsko) stablo“ (NPP za sedmi razred) gdje učenici imaju zadatku izrade porodičnog stabla uz pomoć užih članova porodice, ili u nastavnoj jedinici „odnosi među spolovima“ (NPP za VII razred) gdje se učenici usmjeravaju da o ovoj temi razgovaraju sa roditeljima.

Međupredmetna povezanost

Integrисано учење и poučавање је један од принципа на којим би се наставни планови и програми требали темелјити, како јето дефинирано и Концепцијом деветогодишњег образовања у БиХ.

Obrazovne oblasti dopuštaju mogućnost da se nastavni sadržaji, izuzev u vidu predmeta, organiziraju i u veće cjeline-teme. Teme su srodni sadržaji koji se mogu grupirati u jedinstvenu i misaonu cjelinu. One se obrazuju prema definiranim ciljevima i ishodima i predstavljaju temelj modela integriranog učeњa u kome se jedna ideja ili problem proučava i sagledava kroz sadržaje više

pojedinačnih predmeta i obrazovnih oblasti. Tematski pristup nastavi zahtijeva saradnju nastavnika u procesu planiranja nastave. Školi se prepusta izbor da organizira nastavne sadržaje i integrisano učeњe i poučavanje zahtijeva planiranje sadržaja, tema i oblasti učenja na način da se znanja, vještine i sposobnosti razvijaju i nadograđuju kroz više predmetnih oblasti. Time učeњe postaje smislenije , a efekti učenja dugoročniji.

Sadržaji nastavnih planova i programa predmeta u fokusu se često podudaraju sa sadržajima nekih drugih predmeta. To je posebno uočljivo u slučaju ZZS gdje postoji veza sa sadržajima koji se uče na nastavi biologije i tjelesnog i zdravstvenog odgoja, te u slučaju DKR gdje se slični sadržaji mogu naći u nastavi Kulture življenja, Društva, Moje okoline, ali i na časovima odjeljenske zajednice. Također, slične sadržaje u navedenim predmetima moguće je pronaći i u nastavnom planu i programu Islamske vjeronauke. Analizom nismo utvrdili da li između navedenih nastavnih planova i programa predmeta u fokusu istraživanja i nastavnih planova i programa drugih predmeta postoji povezanost ili preklapanje/ponavljanje sadržaja, obzirom da u fokusu analize nisu bili drugi predmeti osim islamske vjeronauke, DKR i ZZS. Ipak, analizom nastavnih planova i programa ova tri predmeta, moguće je bilo utvrditi da li se nastavnim planom i programom predviđa međupredmetna povezanost. U nastavnom planu i programu DKR i ZZS nije jasno precizirano da se sadržaji učenja povezuju sa nastavom drugih predmeta. U slučaju Islamske vjeronauke također ne postoji precizirana međupredmetna povezanost u nastavnim planovima i programima za peti i šesti razred, ali ista postoji u nastavnim planovima i programima za sedmi, osmi i deveti razred, gdje se za svaku tematsku cjelinu precizira i sa kojim se predmetima može ostvariti korelacija, te time i interdisciplinarni pristup u učenju i poučavanju.

Na primjer, u nastavnom planu i programu Islamske vjeronauke za sedmi razred, kada se govori o međupredmetnoj povezanosti, stoji:
Nastava islamske vjeronauke svojim programom lahko može ostvariti interdisciplinarnost sa sadržajima

programa ostalih predmeta, te se time uvrstiti kurikulum nastavnog plana i programa, ali i kurikulum škole.

Po tematskim cjelinama moguće je ostvariti korelaciju sa sljedećim predmetima:

- *Idemo ka uspjehu* - ostvaruje se kroz časove odjeljenske zajednice i teme planiranja, motivisanja, slobodnog vremena, pritiska vršnjaka, uvažavanja razlika; časove jezika i teme slobodnog vremena, porodice, škole i učenja.
- *Gdje sam ko sam* - ostvaruje se kroz časove odjeljenske zajednice, jezika, geografije, historije, biologije, muzičkog odgoja, tjelesnog odgoja i teme ljudsko tijelo i zdravlje, higijenske navike, upoznavanje drugih i drugaćijih, očuvanje baštine, dječjeg stvaralaštva, puberteta, mjesecnog ciklusa, kulturnog i pravilnog odijevanja, humani odnosi među spolovima, identifikacija sa pozitivnim uzorima, maloljetničkom delikvencijom.
- *Život u zajednici* - ostvaruje se kroz časove odjeljenske zajednice, jezika, geografije, historije, biologije, muzičkog odgoja, tjelesnog odgoja i tema: stanovanje, moja zemљa, upoznavanje drugih i drugaćijih, kanoni, veza između konflikta i vjerovanja, nadilaženje predrasuda i uvažavanje različitosti.
- *Naučimo od Poslanika* - ostvaruje se kroz časove odjeljenske zajednice, jezika, geografije, historije, biologije, muzičkog odgoja, tjelesnog odgoja i odgojnim temama kao što su: motivisanje, saradnja, povjerenje.
- *Iz ljubavi prema Bogu* - ostvaruje se kroz časove odjeljenske zajednice, jezika, geografije, historije, biologije, muzičkog odgoja, tjelesnog odgoja i tema: zdravlje, saradnja, higijena, slobodno vrijeme, dječja kreativnost, kultura i pravilno ponašanje.
- *Moć govora* - ostvaruje se kroz časove odjeljenske zajednice, jezika, geografije, historije, biologije, muzičkog odgoja, tjelesnog odgoja i tema: dijalog, kulturno ophođenje sa ljudima, humani odnosi, dječja kreativnost.
- *Islam kao nova svjetska kultura - počeci* - ostvaruje se kroz likovnu i tehničku kulturu, informatiku, historiju, jezik, geografiju, matematiku i teme:

kultурне baštine, preciznosti, simetričnosti, linije i tačke, boje, prostor, maketa.

Kroz sve nastavne cjeline moguće je ostvarivati korelaciju sa informatikom korištenjem različitih izvora informacija, različitih računarskih tehnika u radu, npr. edukativnih igara, prezentacija i sl.

Nepostojanje jasno precizirane međupredmetne korelacije u nastavnom planu i programu DKR i ZŽS za sve razrede i Islamske vjeronauke za peti i šesti razred ukazuje da isti nije planiran u odnosu na obrazovne oblasti te da shodno tome nije ni integriran u opći kurikulum. Bez toga, integrirano učenje i poučavanje je otežano, kao i smisleno učenje. Nastavni plan i program Islamske vjeronauke za sedmi, osmi i deveti razred ima definirane međupredmetne korelacije, što ukazuje na nastojanja da se Islamska vjeronauka integriše u opći kurikulum, te potpomogne integrirano učenje i poučavanje.

Praksa

Nastavni planovi i programi propisuju šta učenici trebaju da uče, kako, na koji način i kojim redoslijedom, te sa kojim ciljem ili svrhom. Analiza nastavnih planova i predmeta u fokusu istraživanja je pokazala da je odgovore na gore postavljena pitanja ponekada teško pronaći. Nastavne prakse u osnovnim školama u BiH nerijetko odstupaju od onoga što je propisano zvaničnim nastavnim planovima i programima, te je uočljiv nesklad između onoga što je propisano i onoga što se u praksi realizira. Stoga je jedan od ciljeva ovog istraživanja bio i uvid u praksu ili realizaciju nastave ova tri predmeta.

Prije svega, potrebno je podsjetiti se ukratko na razvoj i pojavu sva tri navedena predmeta, kako bi se lakše stekao bolji uvid u ono što se dešava u praksi. Predmet Islamske vjeronauke je u obrazovni sistem osnovnih škola uveden školske 1994/95. godine i to kao fakultativni predmet po jedan sat sedmično, što znači da ocjena iz islamske vjeronauke nije ulazila u opći prosjek ocjena. Školske 2001/02. godine, islamska vjeronauka dobiva status izborno-obavezujućeg predmeta, što je značilo da učenici ili roditelji učenika koji se opredijele na pohađanje ovog predmeta postaju obavezni na pohađanje istog, te da zaključna ocjena iz ovog predmeta ulazi u opći prosjek ocjena. Učenici ili roditelji učenika koji se nisu opredjeljivali za pohađanje nastave Vjeronauke, nisu imali mogućnost pohađanja drugog predmeta, sve do 2011. godine kada se uvodi predmet DKR kao alternativni predmet Vjeronauku. Uvođenju predmeta DKR, prethodila je odluka nadležnog ministarstva za obrazovanje Kantona Sarajeva o isključivanju ocjene iz predmeta Vjeronauka iz općeg prosjeka, te nakon polemike o mjestu i potrebi Vjeronauke u javnom školstvu. Isključivanjem Vjeronauke iz općeg prosjeka ocjena, po mišljenju Ministarstva, nastojala se ukinuti diskriminacija učenika koji ne pohađaju nastavu Vjeronauke. Odluka o isključivanju ocjene iz Vjeronauke iz općeg prosjeka ocjena, izmijenjena je odlukom o uvođenju alternativnih predmeta. Već početkom školske godine realizirano je

educiranje nastavnog kadra, a nastavu izvode profesori razredne nastave, nastavnici kulture življenja i oni sa završenim nastavničkim fakultetom društvenog smjera, te sa ostalih fakulteta društvenog smjera. Škola je dostavljen plan i program, a nastavnici su dobili priručnike. Predmet se izvodi u svim razredima od prvog do devetog, po jedan čas sedmično.

Dvije godine kasnije, u septembru 2013. Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS uvodi predmet ZŽS, koji je druga alternativa nastavi Vjeronauke i alternativa predmetu DKR. U zvaničnom dopisu školama je obrazloženo da je predmet uveden kako bi roditelji koji svoju djecu ne žele slati ni na jedan od navedena dva predmeta imali izbor. Nastavu mogu izvoditi nastavnici biologije, kulture življenja tjelesnog i zdravstvenog odgoja, te nastavnici drugih predmeta sa završenim nastavničkim fakultetom svih usmjerenja, u zavisnosti od specifične tematske cjeline. U praksi to znači da u realizaciji nastave ovog predmeta treba biti uključeno više od jednog nastavnika u školi.

Danas nastavu Islamske vjeronauke u osnovnim i srednjim školama Kantona Sarajevo izvode nastavnici i profesori Islamske vjeronauke koji imaju završen jedan od sljedećih fakulteta ili akademija:

- Fakultet islamskih nauka u Sarajevu (pedagoški ili teološki smjer),
- Islamski pedagoški fakultet u Zenici ili Bihaću, Odsjek za vjeronauku,
- Druge fakultete islamskih nauka priznate od Rijaseta Islamske zajednice u BiH, čije su diplome nostrificirane od strane Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i položena pedagoška grupa predmeta na ovom fakultetu, uz prethodno završenu jednu od medresa,
- Islamsku pedagošku akademiju.

Pored završenih jednog ili više gore navedenih fakulteta ili akademija, nastavnici i profesori za obavljanje posla nastavnika islamske vjeronauke moraju imati i pismenu saglasnost nadležnog ureda muftije (shodno odredbi Člana 4. Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH).

Danas nastavu islamske vjeronauke u Kantonu Sarajevo izvodi 129 nastavnika, od čega 105 sa visokom stručnom spremom, šest magistara i dva doktora nauka, ali i četiri nastavnika sa srednjom stručnom spremom.

Od 2002. godine nastavnici Vjeronauke su obavezni i da stručni ispit polažu pri Ministarstvu za obrazovanje, nauku i mlade, što znači i da je nadležnost nad metodičko-didaktičkim aspektima nastave Vjeronauke pod nadležnostima Ministarstva obrazovanja i njegovih stručnih tijela.

Pri Prosvjetno-pedagoškom zavodu Kantona Sarajevo djeluje i stručni savjetnik za Vjeronauku/Vjeronauk. Pri istoj instituciji ne postoji stručni savjetnik za Društvo, kulturu, religiju i Zdrave životne stilove.

Organizacija nastavnog procesa

Početkom školske godine, učenici i/ili njihovi roditelji se putem anketnog upitnika izjašnavaju koji će predmet u toku te školske godine pohađati. Izjašnjavanjem, pohađanje odabranog predmeta te školske godine postaje obavezujuće i ocjena iz tog predmeta ulazi u opći uspjeh učenika.

Postojeći podaci govore da većina učenika u Kantonu Sarajevo pohađa nastavu islamske vjeronauke. U školskoj 2014/15. godini nastavu islamske vjeronauke u 68 osnovnih škola u Kantonu Sarajevo pohađa 35648 učenika ili 83,57%. Procentualno, u odnosu na školsku 2012/14., došlo je do smanjenja broja učenika koji pohađaju nastavu islamske vjeronauke za 0,82%.

Nastavu Društva, kulture, religije, danas pohađa 12,41% ili 4425 učenika i u odnosu na prethodnu školsku godinu, danas nastavu DKR pohađa 1,56% manje učenika. Najmanji broj učenika pohađa nastavu ZZS, ukupno 877 učenika ili 2,46% od ukupnog broja učenika u 68 osnovnih škola Kantona Sarajevo.

Detaljniji pregled navedenih podataka moguće je vidjeti u tabeli ispod³:

Školska godina	Broj škola	Broj učenika	Broj učenika koji pohađaju nastavu izbornog predmeta			Procenat		
			Vjeronauka	DKR	ZŽS	Vjeronauka	DKR	ZŽS
2012/2013.	68	34814	29.377	4.864	/	84,39	13,97	/
2014/2015.	68	35648	29.792	4.425	877	83,57	12,41	2,46

Navedeni podaci ukazuju da većina učenika pohađa nastavu islamske vjeronauke. U pojedinim školama u Kantonu Sarajevo, izučavaju se samo dva predmeta i to najčešće Vjeronauka i DKR, dok za ZŽS nije bilo roditelja/učenika koji su se izjasnili za isti, ili nije postojao dovoljan broj zainteresiranih kako bi se nastava organizirala. Ove nalaze potvrđuju kako pojedini roditelji, tako i učenici.

Zbog relativno malog broja učenika po odjeljenjima ili razredima koji pohađaju nastavu DKR i ZŽS, nastavnici nailaze na probleme oko organizacije samog nastavnog procesa. Čest problem je nemogućnost organiziranja grupnog ili timskog rada zbog nedovoljnog broja učenika. Stoga se nerijetko pristupa objedinjavanju učenika iz više razreda (u slučaju ZŽS ali i DKR), kako bi se imao dovoljan broj učenika za realizaciju nastavnog procesa. I u tom slučaju, problem se javlja zbog nemogućnosti svih učenika da u određeno vrijeme prisustvuju nastavi, te zbog njihovog prisustva na drugim nastavnim predmetima. U nastavi ZŽS, dodatni problem predstavlja i činjenica da određene tematske cjeline treba da predaje više nastavnika različitog stručnog profila, te je u tom smislu otežano praćenje prethodnih postignuća učenika na nastavi ZŽS.

Nastava islamske vjeronauke se po stavovima nastavnika islamske vjeronauke organizira po planu i bez većih organizacijskih problema.

³ Izvor: Mina Pleh: Vidan je porast polaznosti na vjeronauku i u srednjim školama. Dostupno na: <http://preporod.com/index.php/intervju/4429-mina-pleh-vidan-je-porast-polaznosti-na-vjeronauku-i-u-srednjim-skolama.html>

Informiranost roditelja i učenika o sadržaju drugih predmeta

Važno pitanje u ovom istraživanju je bio i sam proces donošenja odluka o pohađanju jednog od ova tri predmeta. Ključno pitanje je koliko su odluke učenika ili njihovih roditelja o pohađanju jednog od ova tri predmeta doneșene na osnovu pravih informacija o sadržajima i procesima učenja. Stoga smo u upitniku za roditelje, kao i u pitniku za učenike, pitali koliko su upoznati sa sadržajima druga dva predmeta (koje učenik ne pohađa).

Više od polovine ispitanih roditelja tvrde da su upoznati sa sadržajem druga dva predmeta, dok njih 45,2% tvrde da nisu upoznati sa tim sadržajem.

Kada se podaci o informisanosti sa sadržajem druga dva predmeta uporede sa utjecajem roditelja na odabir predmeta, dobijemo podatak da 46,2% roditelja koji smatraju da su imali najveći utjecaj na odabir predmeta svoga djeteta, nisu upoznati sa sadržajima druga dva predmeta. To definitivno ukazuje da skoro polovina roditelja koji smatraju da su imali najviše utjecaja na odabir predmeta, nisu uopće informisani o sadržajima druga dva predmeta koje je njihovo dijete moglo da pohađa.

Zanimljivo je uočiti da su roditelji djece koja pohađaju DKR i ZZS više informisani o sadržaju druga dva predmeta, nego što je to slučaj sa roditeljima djece koja pohađaju Vjeronauku. 52% djece koja pohađaju Vjeronauku tvrde da su upoznati sa sadržajima druga dva predmeta. 78% roditelja djece koja pohađaju Zdrave životne stilove i 60% roditelja djece koja pohađaju Društvo, kulturu, religiju tvrde da su upoznati sa sadržajima druga dva predmeta. Međutim, navedene razlike nisu statistički značajne, kako je utvrđeno hi-kvadrat testom.

Što se tiče učenika, i oni uglavnom tvrde da su informisani sa sadržajima koji se uče na druga dva predmeta. Tako tvrdi 68.2% učenika, dok njih 31,8% tvrdi da nisu upoznati sa tim.

Kada se isti podaci pogledaju u odnosu na predmet koji učenik pohađa, uočit ćemo da su učenici koji pohađaju Vjeronauku i Društvo, kulturu, religiju skoro podjednako upoznati sa sadržajima druga dva predmeta (između 65 i 68%), dok su učenici koji pohađaju Zdrave životne stilove u najvećoj mjeri upoznati sa sadržajima druga dva predmeta (87%).

		Ko je najviše utjecao na to da vaše dijete pohađa nastavu tog predmeta:									
		Mi -roditelji		Vršnjaci/prijatelji		Nastavnici		Dijete je samo odabralo/la ovaj predmet		Neko drugi (baka, djed, poznanici)	
		#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Da li ste informisan/a o sadržaju druga dva predmeta (koji nisu odabrani)?	Ne	90	46.2%	10	71.4%	3	75.0%	51	40.2%	1	33.3%
	Da	105	53.8%	4	28.6%	1	25.0%	76	59.8%	2	66.7%

		Koji predmet pohađaš?							
		Vjeronauk(a)		ZŽS		DKR		Total	
		#	%	#	%	#	%	#	%
Da li si informisan/a o sadržaju druga dva predmeta (koja nisi odabrala/la)?	Da	150	65.2%	20	87.0%	17	81.0%	187	68.2%
	Ne	80	34.8%	3	13.0%	4	19.0%	87	31.8%

Kao i u slučaju roditelja, ni ove razlike nisu statistički značajne.

Navedene podatke uglavnom potvrđuju i učenici i roditelji koji su prisustvovali fokus grupama. Većina roditelja, ali i učenika koji su prisustvovali fokus grupama tvrde da nisu imali priliku da se upoznaju sa sadržajem niti sa nastavnim planom i programom predmeta koji se pohađa, a posebno predmeta koje učenik ili dijete ne pohađa. Najčešći izvor informacija o sadržaju predmeta je udžbenik, i to je važeće samo u slučaju Islamske vjerontudije i ZŠS. U nastavi DKR se ne koristi udžbenik te je stoga jedini izvor informacija samo dijete.

I nastavnici koji predaju ove predmete uglavnom tvrde da nisu imali prilike da roditeljima prezentuju sadržaje niti nastavni plan i program ova tri predmeta. Skoro jedini kontakt nastavnika sa roditeljima kada je upitanju izbor predmeta, odvijao se preko anketnog listića za odabir predmeta.

Ipak, iako više od polovine roditelja i učenika tvrde da su informirani o sadržajima druga dva predmeta, značajan procenat roditelja (45,2%) i učenika (31,8%) su odluku o pohađanju predmeta donijeli bez upoznavanja sa sadržajima druga dva predmeta. Ovakav nalaz svakako naglašava potrebu da se roditeljima, ali i učenicima mora pružiti više informacija o sadržajima i procesima učenja svih predmeta, kako bi njihova odluka o pohađanju jednog od ova tri predmeta bila donešena na osnovu informacija o sadržaju navedenih predmeta.

Odabir predmeta

Da bismo dobili jasniju sliku o efektima uvođenja alternativnih predmeta predmetu Vjeronauk(a) u KS, smatrali smo važnim ispitati i koliko je učenika prije uvođenja alternativnih predmeta pohađalo nastavu Vjerontudije, koliko DKR, te koliko učenika idalje nije pohađalo nijedan od navedenih predmeta.

Međutim, prije toga važno se podsjetiti na trenutno stanje kada je upitanju broj i procenat ispitanih roditelja učenika koji pohađaju nastavu ova tri predmeta.

Koji od navedenih predmet pohađa Vaše dijete?			
		Broj ispitanika	%
Validni	Vjerontudija	255	72,2
	DKR	84	23,8
	ZŠS	14	4,0
	Ukupno	353	100,0
Bez odgovora		13	
Ukupno		366	

Dakle, 72,2% ispitanih roditelja tvrde da njihovo dijete ove školske godine pohađa nastavu Vjerontudije, 23,8% nastavu DKR te 4% nastavu ZŠS.

U školskoj 2012/13. godini, 73,9% djece ispitanih roditelja je pohađalo nastavu Vjerontudije, 16,1% djece je pohađalo Društvo, kulturu, religiju. ZŠS su u školski sistem uvedeni tek godinu poslije, te stoga nijedan učenik nije pohađao navedeni predmet. 10% djece ispitanih roditelja nisu pohađali nijedan navedeni predmet. Detaljniji podaci su prikazani i u tabeli ispod.

Koji je predmet vaše dijete pohađalo prije tri godine?

		Broj ispitanika	%
Validni	Vjeronauka	261	73,9
	DKR	57	16,1
	ZŽS	0	0
	Nijedan od navedenih	35	10
	Total	353	100,0
Bez odgovora		13	
Total		366	

Ukoliko se ovi podaci (školska 2012/13.) uporede sa postojećim stanjem iz 2014/15., uočit će se blagi pad procenta djece ispitanih roditelja koji pohađaju nastavu Vjeronauke (-1,7% ili 6 učenika) i porast procenta djece ispitanih roditelja koji pohađaju nastavu DKR od (7,7% ili 27 učenika).

Kada se navedeni podaci prikažu u odnosu na predmet koji se trenutno pohađa, dobijemo sljedeće podatke. 96,9% ili 247 učenika od 255 koliko ih pohađa nastavu Vjeronauke ove školske godine, su učenici koji su i u školskoj 2012/13. pohađali nastavu Vjeronauke. Tek 1 učenik ili 0,4% od ukupnog broja učenika koji pohađaju Vjeronauku u školskoj 2014/15. su u školskoj 2012/13. pohađali nastavu Društva, kulture, religija, dok sedam učenika ili 2,7% koji danas pohađaju nastavu Vjeronauke, u školskoj 2012/13. nisu pohađali nijedan predmet.

Što se tiče predmeta DKR, devet učenika ili 10,7% učenika koji ove školske godine pohađaju taj predmet, u školskoj 2012/13. su pohađali nastavu Vjeronauke. 24 učenika ili 28,6% učenika koji danas pohađaju nastavu DKR u školskoj 2012/13. nisu pohađali nastavu nijednog predmeta. 60,7% ili 51 učenik nisu mijenjali predmet DKR u protekle dvije školske godine.

Kada su u pitanju ZŽS, po pet učenika ili po 35,7% učenika koji danas pohađaju nastavu tog predmeta su 2012/13. pohađali ili nastavu Vjeronauke ili DKR. 28,6% ili četiri učenika u školskoj 2012/13. godini nisu pohađali nastavu nijednog predmeta.

Navedeni podaci pokazuju da su učenici koji danas pohađaju nastavu Vjeronauke, uglavnom istu pohađali i prije dvije godine i rijetko mijenjaju nastavni predmet (3,5% je Vjeronauku zamijenilo sa DKR i 1,6% sa ZŽS). Kada je upitanju nastava DKR i ZŽS, primjetne se u veće varijacije pri promjeni nastavnih predmeta.

Važno je uočiti i da nakon uvođenja DKR i ZŽS, 20% učenika koji nisu pohađali nijedan predmet u školskoj 2012/13., danas pohađaju Vjeronauku, 11,42% ih pohađa ZŽS i 68,5% ih pohađa DKR.

Navedeni podaci su prikazani i u tabeli ispod.

Koji predmet vaše dijete pohađalo danas pohađa	Koji je predmet vaše dijete pohađalo školske 2012/13.	Broj ispitanika	%
Vjeronauka	Vjeronauka	247	96,9
	DKR	1	,4
	Nijedan od navedenih	7	2,7
	Total	255	100,0
DKR	Vjeronauka	9	10,7
	DKR	51	60,7
	Nijedan od navedenih	24	28,6
	Total	84	100,0
Zdravi stilovi života	Vjeronauka	5	35,7
	DKR	5	35,7
	Zdravi stilovi života	0	0
	Nijedan od navedenih	4	28,6
	Total	14	100,0

Osim podatka koji su predmet pohađali u godini uvođenja DKR-a u odnosu na predmet koji danas pohađaju, važan pokazatelj zadovoljstva predmetom je želja za eventualnom promjenom predmeta.

Na pitanje da li bi sada radije pohađao/la jedan od druga dva predmeta, 67,8% učenika tvrdi da ne bi. 15,6% bi rado postojeći predmet zamijenilo sa jednim od druga dva, a 12,5% nisu sigurni da li bi voljeli pohađati jedan od druga dva predmeta.

Kada se podaci pogledaju u odnosu na predmet koji se pohađa, najveći procenat učenika koji se nisu mijenjali

Da li bi sada radije pohađao/la jedan od druga dva predmeta?

	Vjeronauk(a)		DKR		ŽŽS		Ukupno	
	#	%	#	%	#	%	#	%
Ne	170	70.8	14	58.3	12	50.0	196	67.8
Da	35	14.6	5	20.8	5	20.8	45	15.6
Nisam siguran/na	27	11.3	3	12.5	6	25.0	36	12.5
Ukupno	232	96.7	22	91.7	23	95.8	277	95.8

postojeći predmet su učenici koji pohađaju Vjeronauku (70,8%). Tek pola učenika koji pohađaju nastavu ŽŽS (50%) ne bi mijenjali postojeći predmet sa jednim od druga dva. Nešto veći procenat učenika koji pohađaju Društvo, kulturu, religiju (58,3%) ne bi ovaj predmet mijenjalo sa jednim od druga dva predmeta.

Na osnovu prikazanih podataka može se zaključiti da 67,8% ispitanih učenika ne bi željelo zamijeniti postojeći predmet, što vjerovatno ukazuje na njihovo zadovoljstvo predmetom koji pohađaju. Učenici koji pohađaju nastavu Vjeronauke u većem omjeru ne bi mijenjali taj predmet nego što je slučaj sa predmetom DKR i ŽŽS.

I u slučaju roditelja, ali i učenika, važno je podsjetiti se na značajan broj onih koji nisu informisani o sadržajima predmeta koji su u fokusu istraživanja. Roditelji ne samo da u školi nisu dobili priliku da budu informirani o sadržajima predmeta, nego po mišljenju nastavnika, i ne pokazuju značajan interes za istima. Naravno, ovaj nalaz nije općevažeći za sve škole i roditelje, ali je dominirajući za većinu roditelja i škola.

Obzirom da su odluke o pohađanju jednog od predmeta u značajnoj mjeri neinformirane odluke, bitno je bilo istražiti i pod čijim utjecajem su one donesene. Stoga smo i roditelje i učenike upitali ko je najviše utjecao na njihove odluke o pohađanju odabranog predmeta.

Roditelji u natpolovičnom omjeru (56,9%) tvrde da su oni ti koji su najviše utjecali na odabir predmeta. 37%

ih tvrdi da je dijete samo odabralo navedeni predmet, dok je utjecaj drugih osoba na odabir djeteta veoma mali, uključujući i vršnjake (4,1%). Da su nastavnici najviše utjecali na odabir predmeta, tvrdi 1,2% ispitanih roditelja. Navedeni podaci ukazuju na veoma značajan utjecaj roditelja pri odabiru predmeta, ali i na veoma mali utjecaj nastavnika.

Ko je najviše utjecao na to da vaše dijete pohađa nastavu tog predmeta:

		#	%
Validni	Mi -roditelji	195	56,9
	Vršnjaci/prijatelji	14	4,1
	Nastavnici	4	1,2
	Dijete je samo odabralo ovaj predmet	127	37,0
	Neko drugi (baka, djed, poznanici)	3	,9
	Total	343	100,0
Bez odgovora		23	
Ukupno		366	

Kada se navedeni rezultati analiziraju u odnosu na predmet koji dijete pohađa, uvidjet ćemo da najveći utjecaj roditelja na odabir predmeta imaju roditelji čija djeca pohađaju nastavu DKR (72,2%), dok je utjecaj roditelja na odabir Vjeronauke 52,8% i najmanji u slučaju ŽŽS (42,9%). U slučaju ŽŽS, dijete je uglavnom samo biralo navedeni predmet (57,1%). Četiri od deset učenika koji pohađaju nastavu Vjeronauke su samostalno odabrali navedeni predmet, te svaki drugi od deset učenika koji pohađaju nastavu DKR su samostalno odabrali da pohađaju taj predmet.

		Koји od navedenih predmet pohađa Vaše dijete?					
		Vjeronauka		DKR		Zdravi stilovi života	
		#	%	#	%	#	%
Ko je najviše utjecao na to da vaše dijete pohađa nastavu tog predmeta:	Mi -roditelji	132	52,8%	57	72,2%	6	42,9%
	Vršnjaci/prijatelji	13	5,2%	1	1,3%	0	0,0%
	Nastavnici	3	1,2%	1	1,3%	0	0,0%
	Dijete je samo odabralo ovaj predmet	100	40,0%	19	24,1%	8	57,1%
	Neko drugi (baka, djed, poznanici)	2	0,8%	1	1,3%	0	0,0%

Navedeni podaci ukazuju da je utjecaj roditelja na odabir predmeta idalje velik, ali da je najveći u slučaju predmeta DKR, a najmanji u slučaju ZZS. Ono što jeste zajedničko za sve ispitane učenike i njihove roditelje jeste izrazito mali utjecaj nastavnika na odabir predmeta.

je uzorak učenika sačinjen uglavnom od učenika viših razreda (osmi i deveti). Važno je uočiti i da su učenici koji pohađaju Vjeronauku pod većim utjecajem roditelja odabrali taj predmet nego je to slučaj sa druga dva predmeta.

	DKR		Vjeronauk(a)		ZZS		Ukupno	
	#	%	#	%	#	%	#	%
Roditelji	3	9.38	134	35.73	5	16.13	142	32.42
Vršnjaci / prijatelji	7	21.88	31	8.27	7	22.58	45	10.27
Nastavnici	2	6.25	11	2.93	1	3.23	14	3.20
Sam/a sam odabrao/la ovaj predmet	19	59.38	188	50.13	18	58.06	225	51.37
Neko drugi	1	3.13	11	2.93	0	0.00	12	2.74
Total	32	100	375	100	31	100	438	100

Sa odgovorima roditelja ne slažu se u potpunosti odgovori učenika. Učenici uglavnom tvrde da su oni ti koji su u najvećoj mjeri birali predmet koji će pohađati, ali i dalje tvrde da je utjecaj roditelja na odabir predmeta veliki, sa tim da je on najmanji u slučaju DKR.

Kako u slučaju roditelja, tako i u slučaju učenika, vidljivo je da je utjecaj roditelja na odabir predmeta dominirajući, ali je vidljiv i minimalan utjecaj nastavnika. Ovakve nalaze uglavnom potvrđuju i sami učenici, ali i roditelji na fokus grupama, s tim da ističu da je utjecaj roditelja veći kod učenika nižih uzrasta, te da se samostalnost učenika pri odabiru predmeta povećava sa starošću učenika. Ovaj nalaz sa fokus grupe može da objasni razliku u odgovorima učenika i roditelja o najvećem utjecaju na odabir predmeta, obzirom da

Razlozi odabira predmeta

Dosadašnji nalazi istraživanja ukazuju na slabu informiranost kako učenika tako i roditelja o sadržajima predmeta koje učenik ne pohađa, ali i slabe prilike da se sa istima upozna. Bez takvih saznanja, odluka o pohađanju odabranog predmeta ili odluka o nepohađanju drugog predmeta često je donesena bez dovoljnih informacija o sadržajima i vrijednostima drugih predmeta. Ukoliko se u obzir uzme podatak o značajnom utjecaju roditelja na odabir predmeta te minimalnom utjecaju nastavnika, ovaj nalaz dodatno dobiva na značaju.

Stoga su nas interesirali razlozi, odnosno benefiti pohađanja navedenog predmeta.

Učenici koji pohađaju Vjeronauku, uglavnom isti predmet pohađaju od prvog razreda i to je čest argument roditelja ali i učenika za odabir tog predmeta i nakon uvođenja alternativnih predmeta. *Taj predmet (Vjeronauku) pohađa od početka, pa zato ne vidim smisla da se to prekida - roditelj.*

Neki od učenika kao razloge pohađanja Vjeronauke navode i želju da nauče više o svojoj vjeri, da budu bolji ljudi, a ponekadje razlog i to što ne pohađaju mektebsku nastavu Vjeronauke. Motivi učenika koji pohađaju nastavu DKR ili ZŠS uglavnom su vezani za želju da uče više o svim religijama i društvu (DKR), ili da nauče više o svome zdravlju i kako ga očuvati (ZŠS). Poneki učenici tvrde i da nastavu predmeta pohađaju „jer su morali nešto odabrati“ ili „jer su im roditelji odabrali predmet“.

Kada su u pitanju benefiti pohađanja navedenih predmeta, roditeljima i učenicima je ponuđena lista benefita gdje su trebali da odaberu one za koje misle da njihovo dijete ili učenik dobiva pohađanjem predmeta kojeg su odabrali.

Roditelji čija djeca pohađaju Vjeronauku, u najvećem broju slučajeva (33,73%) su smatrali da Vjeronauka pomaže njihovoј djeci da budu bolji ljudi, a potom da primjene naučeno u životu (19,83%), usvoje važne životne vještine (18,14%), te da imaju bolje odnose sa drugima (18,14%). 8% roditelja smatra i da Vjeronauka popravlja prosjek ocjena njihovog djeteta i taj procenat je veći nego u slučaju druga dva predmeta.

Da će da postane bolji čovjek, u 24,5% slučajeva smatraju i roditelji djece koja pohađaju nastavu DKR. Skoro u istom omjeru smatraju i da će im DKR pomoći i da imaju bolje odnose sa drugima (23,84).

Roditelji djece koja pohađaju ZŠS pronalaze najviše praktičnih benefita pohađanja nastave ZŠS. 31,3% roditelja smatra da će ZŠS omogućiti njihovoј djeci da naučeno primijene u životu, te 24,14% još smatra da će im pomoći da usvoje važne životne vještine.

Skoro 9% roditelja djece koja pohađaju DKR ne vide nikakve benefite pohađanja tog predmeta. Jedan (3,45%) od ispitanih roditelja djece koja pohađaju ZŠS ne vidi koristi od tog predmeta, dok to za Vjeronauku smatra 0,85% ispitanih roditelja djece koja pohađaju Vjeronauku.

Detaljniji podaci su prikazani u tabeli ispod:

	Koji od navedenih predmeta pohađa Vaše dijete?							
	Vjeronauka		DKR		ZŠS		Ukupno	
	#	%	#	%	#	%	#	%
Bude bolji čovjek	199	33,73	37	24,50	5	17,24	241	31,30
Usvoji važne životne vještine	107	18,14	24	15,89	7	24,14	138	17,92
Primijeni naučeno u svakodnevnom životu	117	19,83	24	15,89	9	31,03	150	19,48
Ima bolje odnose sa drugima	107	18,14	36	23,84	5	17,24	148	19,22
Popravi prosjek ocjena	47	7,97	9	5,96	2	6,90	58	7,53
Ne pomaže mu uopće	5	0,85	13	8,61	1	3,45	19	2,47
Nešto drugo	8	1,36	8	5,30	0	0,00	16	2,08

Na osnovu prikazanih podataka, roditelji uglavnom vide neke benefite pohađanja navedenih predmeta. Svaki treći ispitani roditelj smatra da pohađanje odabranog predmeta doprinosi tome da njihovo dijete bude bolji čovjek. To je posebno karakteristično za roditelje učenika koji pohađaju Vjeronauku, ali je to i vodeći motiv roditelja učenika koji pohađaju DKR, s tim da je taj benefit izraženiji kod roditelja učenika koji pohađaju Vjeronauku. Međutim, ovo nije najdominantniji benefit za roditelje učenika koji pohađaju ZŠS, kojima je mogućnost da naučeno primijene u svakodnevnom životu najvažniji benefit pohađanja ovog predmeta. Ovakav podatak potvrđuje ranije izneseni zaključak da je nastavni plan i program Vjeronauke i DKR više odgojno nego obrazovno orijentisan, te da između ova dva predmeta postoji značajnija povezanost nego je to slučaj ova dva predmeta sa predmetom ZŠS, koji je pak više obrazovno i funkcionalno orijentisan.

Kada su učenici upitanju, odgovori se u određenoj mjeri razlikuju od odgovora roditelja. Učenici koji pohađaju Vjeronauku vjeruju, kao i roditelji, da će im to pomoći da postanu bolji ljudi, s tim što je procenat učenika koji vjeruju u taj benefit Vjeronauke (46,06%)

UČENICI	DKR		Vjeronauk(a)		ZZS		Ukupno	
	#	%	#	%	#	%	#	%
Budem bolji čovjek	3	9.68	180	46.04	5	15.15	188	41.32
Usvojim važne životne vještine	10	32.26	47	12.02	13	39.39	70	15.38
Primijenim naučeno u sva-kodnevnom životu	10	32.26	66	16.88	8	24.24	84	18.46
Imam bolje odnose sa drugima	5	16.13	54	13.81	2	6.06	61	13.41
Popravim prosjek ocjena	1	3.23	30	7.67	3	9.09	34	7.47
Ne pomaže mi uopće	0	0.00	3	0.77	1	3.03	4	0.88
Nešto drugo	2	6.45	11	2.81	1	3.03	14	3.08
	31	100.00	391	100.00	33	100.00	455	100.00

veći nego u slučaju roditelja (33,73%). Razlike između učenika i roditelja su očitije u slučaju DKR i ZZS. Za razliku od roditelja, učenici koji pohađaju DKR ne smatraju da će pohađanjem tog predmeta primarno postati bolji ljudi, kao što to smatraju roditelji.

Vodeći motiv pohađanja DKR za učenike je usvajanje važnih životnih vještina i primjena naučenog u sva-kodnevnom životu. Usvajanje važnih životnih vještina je dominantan motiv i učenika koji pohađaju ZZS i razlikuje se od stava roditelja kojima je dominantan motiv pohađanja ZZS primjena naučenog u sva-kodnevnom životu.

Vidne razlike između učenika i roditelja koji pohađaju DKR i ZZS u viđenju koristi pohađanja predmeta u fokusu može se objasniti i slabom informiranošću roditelja o onome što se na navedenim predmetima pohađa, obzirom da roditelji nisu imali priliku da se direktno upoznaju sa NPP-om, niti vidjeti sadržaj tih predmeta zbog nepostojanja udžbenika (slučaj DKR). Također, nastava Vjeronauke ima znatno dužu tradiciju u školstvu u odnosu na DKR i ZZS, te su stoga roditelji vjerovatno imali više vremena da se sadržajima ali i benefitima pohađanja Vjeronauke upoznaju, baš kao i njihova djeca. To potvrđuju i stavovi roditelja da se o sadržaju postojećeg predmeta uglavnom informišu preko udžbenika predmeta kojega pohađaju.

Izvođenje nastavnog procesa

Analiza ciljeva i sadržaja nastavnih planova i programa predmeta u fokusu ukazala je da su ciljevi Vjeronauke i DKR uglavnom odgojno orijentisani te da nastoje doprinijeti svestranom razvoju ličnosti. Također, ukazano je na sličnosti i razlike u sadržajima ova tri predmeta, po čemu se sadržaj ZZS razlikuje od sadržaja DKR. Već je i prethodno ukazano da najveći broj učenika u KS pohađa nastavu Vjeronauke, a znatno manji broj učenika pohađa nastavu DKR i ZZS. U pojedinim slučajevima i školama, broj učenika koji pohađaju nastavu DKR, a posebno ZZS je toliko mali da otežava izvođenje nastavnog procesa. Također, profil nastavnika koji mogu da predaju nastavu ZZS je takav da predmetnu nastavu ne može predavati samo jedan, već više nastavnika. Nije rijedak slučaj da je u pojedinim školama broj učenika koji pohađaju nastavu ZZS skoro jednak broju angažovanih nastavnika. Iako nemaju toliko problema sa brojem učenika koji pohađaju nastavu DKR kao u slučaju ZZS, i nastavnici DKR često imaju problem oko organizacije nastavnog procesa obzirom da moraju spajati učenike iz više različitih odjeljenja za vrijeme časa, što je često ili otežano ili onemogućeno zbog obaveza učenika na drugim predmetima u vrijeme nastave DKR. Dodatni problem nastavnicima ZZS predstavlja i nejasan i nedovoljno razrađen nastavni plan i program. Već je naglašeno da NPPZZS nije razrađen po razredima, što znači da se sadržaji učenja iz godine

u godinu ponavljaju, ali i da sami nastavnici moraju dodatno isti razrađivati po godinama. U slučaju kada zbog nedovoljnog broja učenika moraju spajati učenike iz različitih odjeljenja i razreda kako bi mogli organizirati nastavni čas, problem se javlja oko prilagodbe sadržaja uzrastu učenika, posebno onih „osjetljivijih“ sadržaja poput reproduktivnog zdravlja. Nastava DKR je otežana nepostojanjem udžbenika, te su stoga nastavnici često prisiljeni da sami kreiraju sadržaje učenja. Stoga nije rijedak slučaj da u nastavi DKR, ali i ZŽS dolazi do preklapanja sadržaja koji se uče na drugim predmetima, kao što je biologija, društvo, kultura življenja, hemija, tjelesni i zdravstveni odgoj, čas odjeljenjske zajednice... Nerijetko, sadržaj učenja na ova dva predmeta je određen primarnim predmetom nastavnika koji predaje jedan od ova dva predmeta.

Za razliku od DKR i ZŽS, nastavu Vjeronauke uglavnom izvode predmetni nastavnici Vjeronauke koji su osposobljavani za izvođenje iste. Nastavnicima koji predaju ovaj predmet i učenicima koji isti pohađaju, dostupni su i udžbenici kao i drugi radni materijal koji je u nekoliko navrata mijenjan i unapređivan. Pored toga, nastavnici Vjeronauke uživaju i znatno bolju stručnu podršku od strane nadležnih obrazovnih vlasti, te pri Prosvjetno-pedagoškom zavodu djeluje i savjetnica za nastavu Vjeronauk(e), dok u slučaju DKR i ZŽS, ta funkcija ne postoji. Time su u neravnopravan položaj dovedeni nastavnici koji ova dva predmeta predaju u odnosu na nastavnike Vjeronauke.

Obzirom da Vjeronauka ima dužu tradiciju u obrazovnom sistemu od DKR i ZŽS, i sama organiziranost nastave i podrške nastavnicima Vjeronauke je na višem nivou. Tako u Kantonu Sarajevo, osim što postoje stručni aktivni nastavnici islamske vjeronauke, postoji i udruženje vjeroučitelja, edukativni i stručni web portal za podršku nastavnicima islamske vjeronauke *vjeroucitelji.ba*, te časopis „Elif“ kojeg uređuju nastavnici islamske vjeronauke i stručnjaci iz drugih oblasti, a koji služi kao podrška nastavnicima islamske vjeronauke u realizaciji nastave. Također, jednom godišnje se organiziraju i takmičenja za učenike osmih i devetih razreda.

Osim toga, pri Rijasetu Islamske vjerske zajednice djeluje odjel Vjerskoprosvjetne službe zadužen za izradu, praćenje i unapređenje nastavnih planova i programa. Isti odjel je zadužen za izradu kako školskih nastavnih planova i programa, tako i nastavnih planova i programa koji se koriste u vjerskoj pouci u mektebima. Pored nastavnog plana i programa za nastavu islamske vjeronauke, postoji izrađen i nastavni plan i program za sekcije arapskog pisma koje se izučava odvojeno od redovne nastave islamske vjeronauke. Izradom dva odvojena nastavna plana i programa (za mektebsku i školsku vjeronauku), pokušali su se jasno razdvojiti sadržaji učenja, te je tako u mektebskoj nastavi akcenat stavljen na praktični (molitveni) dio učenja i poučavanja, a u školskom nastavnom planu i programu na odgojni, odnosno, vrijednosni aspekt učenja i poučavanja. Na taj se način željela osigurati jedinstvenost sadržaja koji se poučavaju u školi i mektebu, te izbjegći preklapanje sadržaja.

Iako se izradom dva odvojena NPP-a nastojalo izbjegići preklapanje sadržaja, u praksi izvođenja školske islamske vjeronauke, idalje je prisutno insistiranje pojedinih nastavnika na pukom memorisanju dijelova Kur'ana i drugih molitvi na arapskom jeziku, kao i drugih molitvenih obreda koji nisu propisani školskim nastavnim planom i programom, već nastavnim planom i programom mektebske nastave. Određeni broj učenika i roditelja koji su učestvovali u fokus grupama potvrđuju ove nalaze, te iskazuju nezadovoljstvo ovom pojmom. Uvidom u NPP islamske vjeronauke, utvrdili smo da je memorisanje dijelova Kur'ana rijetka pojava i nigdje se ne definira kao obavezujuća, već se ostavlja na slobodnu volju učenicima da li će istu memorisati ili ne.

Nekoliko roditelja djece, ali i učenika koji pohađaju ili su pohađali nastavu Vjeronauke smatraju pojedine sadržaje i metode poučavanja neprimjerene uzrastu učenika. Tako ističu sadržaje vezane za kaznu i kažnjavanje za grijehe (opisi Džehenema-pakla) koji su se predavali učenicima nižih razreda. Pored toga, neki roditelji ističu i da su nastavnici insistirali na memorisanju arapskih dijelova Kur'ana, što je učenicima predstavljalo veliko opterećenje.

Iako takvi sadržaji nisu planirani nastavnim planom i programom, u ovom slučaju je vidljivo odstupanje nastavnika od onoga što je predviđeno nastavnim planom i programom.

Što se tiče obuka i treninga za nastavnike, nastavnici islamske vjeronauke tvrde da su prisustvovali na više različitih treninga, koji se isključivo vežu za metodičko-didaktičke aspekte nastave, a imaju za cilj podizanje kvalitete nastavnog procesa općenito. Sa druge strane, nastavnici koji predaju DKR i ZŽS tvrde da osim inicijalnog/početnog seminara vezanog za predmet koji predaju uglavnom nisu imali više prilika da se stručno usavršavaju u polju predmeta koje predaju.

Po pitanju dostupnosti materijalno-tehničkih i didaktičkih pomagala, oni se više vezuju za samu školu, a manje za predmet. Ukoliko su isti dostupni školi, uglavnom su dostupni i nastavnicima koji predaju jedan od ova tri predmeta. Generalno, nastavnici smatraju da nemaju onoliko materijalno-tehničkih sredstava koliko bi im trebalo, ali ističu da je njihova dostupnost dovoljna za normalno izvođenje nastavnog procesa.

Međutim, kada se govori o udžbenicima i literaturi, nastavnici DKR i ZŽS smatraju da je dostupnost takve literature ograničena i da potrebne informacije uglavnom potražuju na internetu. Sa druge strane, nastavnici Vjeronauke tvrde da im je takva literatura uglavnom dostupna. Također, nastavnici islamske vjeronauke u KS dobijaju dodatne materijale potrebne za rad od strane Udruženja vjeroučitelja KS.

Svi gore navedeni faktori mogu značajno utjecati na kvalitet nastave ova tri predmeta.

Zadovoljstvo roditelja i učenika

Obuhvatnije podatke o zadovoljstvu sadržajem predmeta koje učenik pohađa, dobili smo putem upitnika za roditelje i upitnika za učenike.

Što se tiče zadovoljstva sadržajem ili onim što dijete uči na predmetu kojega pohađa, roditelji izražavaju umjereni zadovoljstvo. Na skali od jedan do pet, gdje vrijednost jedan predstavlja potpuno nezadovoljstvo, a pet potpuno zadovoljstvo, roditelji su iskazali prosječan skor od 3,34 sa standardnom devijacijom od 0,65.

Važno je uočiti da nijedan od 345 ispitanih roditelja nije iskazao potpuno zadovoljstvo predmetom koje njegovo dijete pohađa (maksimalna ocjena zadovoljstva je 4).

Kada se pogleda skala prosječnog skora zadovoljstva roditelja u odnosu na predmet koji pohađaju, najmanje zadovoljstva izražavaju roditelji djece koja pohađaju nastavu DKR, sa prosječnim skorom od 2,95. Zadovoljniji od njih su roditelji djece koja pohađaju nastavu ZŽS sa prosječnim skorom od 3,36, dok su najzadovoljniji roditelji djece koja pohađaju nastavu Vjeronauke sa prosječnim skorom od 3,47.

Navedeni podaci su prikazani i u tabeli ispod.

Koliko ste zadovoljni sadržajem ili onim što Vaše dijete uči na odabranom predmetu?			
	Broje ispitanika	Ar. sredina	Standardna devijacija
Vjeronauka	251	3,47	,575
DKR	80	2,95	,710
Zdravi stilovi života	14	3,36	,633
Ukupno	345	3,34	,647

Alternativa alternativama

Roditelji su upitani i da li bi, osim ponuđenih predmeta, voljeli da njihovo dijete pohađa još neki od predmeta. 16% roditelja tvrdi da bi ponovo odabrali predmet koji dijete već pohađa. Ostali roditelji bi u najvišem procentu odabrali Matematiku (13,84%), Muziku (12,03%), Kreativno pisanje (10,38%), Slodobno crtanje (10,05%), itd.

Detaljniji podaci su prikazani u tabeli ispod.

Roditelji	Broj ispitanika	%
Opet bi odabrao/la isti	98	16,14
Matematika u životu	84	13,84
Muzika	73	12,03
Kreativno pisanje	63	10,38
Slobodno crtanje	61	10,05
Ples	60	9,88
Časovi gitare	53	8,73
Kaligrafija	49	8,07
Etika	34	5,60
Fizika u životu	32	5,27

Što se učenika tiče, 21,17% učenika bi ponovo biralo isti predmet. U zamjenu za taj predmet, 16,55% ispitanih učenika bi odabralo Muziku, 14,36% Ples, 13.87% Slobodno crtanje, itd.

Učenici	Broj ispitanika	%
Opet bih odabrao isti predmet	87	21.17
Muzika	68	16.55
Ples	59	14.36
Slobodno crtanje	57	13.87
Časovi gitare	47	11.44
Kreativno pisanje	32	7.79
Kaligrafija	28	6.81
Matematika u životu	17	4.14
Fizika u životu	13	3.16
Etika	3	0.73

U slučaju roditelja, vidljivo je da bi preko 83% roditelja biralo neki drugi predmet osim onoga koji dijete poхађа, u slučaju da se roditeljima nudi širi izbor. Nešto manji broj učenika (79%) bi također biralo neke druge predmete u slučaju da imaju ovako ponuđen izbor. Pored nabrojanih, učenici su često navodili i neke druge predmete koje bi birali radije nego gore ponuđene. Tu su uglavnom bili prisutni tjelesni i zdravstveni odgoj ili neke sportske discipline.

Završna razmatranja

Zaključci ove analize su podijeljeni na one koji se odnose na nastavne planove i programe i na one koji se odnose na samu realizaciju istih.

Nastavni plan i program

- Forma i struktura nastavnih planova i programa predmeta u fokusu su različiti te shodno tome i teško uporedivi.
- Nastavni plan i program Islamske vjeronaуke je organiziran po obrazovnim ciklusima ili trijadama, kako je predviđeno Koncepcijom. Nije moguće jasno uočiti takvu organiziranost u slučaju DKR, a posebno u slučaju ZŽS, gdje uopće i ne postoji organiziranost sadržaja po razredima ili godinama.
- Samo nastavni plan i program Islamske vjeronauke nudi nastavnicima informacije o razvojnim karakteristikama učenika, te shodno tome preporučuje i upotrebu razvojno primjerenih metoda i pristupa u učenju i poučavanju.
- Nastavni plan i program ZŽS nema jasno definirane ciljeve predmeta niti pojedinačne tematske cjeline, nije strukturiran i organiziran po godinama, što nastavniku otežava ili onemogućava planiranje nastavnog procesa.
- Obrazovni ishodi nastavnih planova i programa se različito imenuju i predstavljaju. U nastavnom planu i programu Islamske vjeronaуke za peti i šesti razred ishodi nisu ni definirani, dok se u nastavnom planu i programu ZŽS definiraju aktivnostima učenika i predstavljeni su zajedno sa ciljevima i zadacima nastavnih jedinica. U nastavnom planu i programu DKR, ishodi učenja su definirani na nivou nastavne jedinice a ne tematske cjeline, što otežava fleksibilniji pristup u realizaciji planiranih sadržaja i aktivnosti. Pored toga, postavljeni ishodi učenja na nivou nastavne jedinice su previški i teško ostvarivi. Nerijetko, u nastavnim planovima i programima

sva tri predmeta, ishodi učenja su neprecizno definisani i nemjerljivi.

- Ishodi učenja u nastavnom planu i programu DKR i ZŽS su dominantno ograničeni na usvajanje i poznавање činjenica i sadržaja. Najčešće korištene riječi pri definiranju ishoda su „zna da..., definira... stječe znanja..., upoznaje...“. Pored toga, u velikom broju slučajeva se ne može uočiti gradacija nivoa mišljenja od nižeg ka višem. Nešto bolji slučaj je sa nastavnim planom i programom Islamske vjeronaуke gdje je moguće uočiti gradaciju nivoa mišljenja od nižih ka višim. Tako se često u definiranim ishodima može primijetiti da učenik treba da zna da „definira, opisuje, razumije, prepozna, upoređuje, klasificira, prosuđuje, djeluje...“.
- Strategije učenja i poučavanja u sva tri predmeta su definirane i uključuju korištenje različitih metoda učenja i poučavanja poput grupnog i timskog rada, rada u parovima, pretraživanje informacija i sl.
- Smjernice za praćenje i ocjenjivanje definisane su samo u nastavnom planu i programu Islamske vjeronaуke. Analiza parametara deskriptivne evaluacije pokazala je da se nastavniku sugerise da samo djelimično evaluira znanja (naučeni sadržaj), te da u fokus više stavlja aktivnost učenika i primjenu naučenog.
- Ni jedan od tri analizirana nastavna plana i programa ne predviđa dovoljnu uključenost porodice u procese učenja i poučavanja. Riječ „roditelj“ je rijetko korištena, pa čak i kada se obrađuju sadržaji koji po svojoj prirodi zahtijevaju usku saradnju sa porodicom. Porodica je rijetko viđena kao partner nastavnog procesa, a i kao izvor informacije i učenja.
- Nepostojanje jasno precizirane međupredmetne korelacije u nastavnom planu i programu DKR i ZŽS za sve razrede i Islamske vjeronaуke za peti i šesti razred ukazuje da isti nije planiran u odnosu na obrazovne oblasti, te da shodno tome nije ni integriran u opći kurikulum. Bez toga, integrisano učenje i poučavanje je otežano, kao i smisleno učenje. Nastavni plan i program Islam-

ske vjeronomjenske za sedmi, osmi i deveti razred ima definirane međupredmetne korelacije, što ukazuje na nastojanja da se islamska vjeronomjenska integrira u opći kurikulum te potpomogne integrirano učenje i poučavanje.

- Analiza NPP-ova predmeta u fokusu istraživanja ukazuje na značajnu sličnost i kompatibilnost vrijednosti nastave između islamske vjeronomjenske i DKR. Oba predmeta su svojim ciljevima i sadržajima NPP-a više odgojno i funkcionalno negoli obrazovno orijentisani. Sa druge strane, NPP ZŽS ima prvenstvene funkcionalne ciljeve izražene u nastojanjima očuvanja vlastitog zdravlja, okoline i pozitivnih međuljudskih odnosa. Sa tog aspekta, vrijednosti koje propagiraju NPP Islamske vjeronomjenske i DKR se razlikuju u određenoj mjeri od vrijednosti koje propagira NPP ZŽS. Te vrijednosti nisu konkurentne jedne drugima. Jedina jasno uočena sličnost (kompatibilnost) NPP-ova ova tri predmeta ogleda se u učenjima o prevenciji zloupotrebe psihoaktivnih supstanci.
- Interreligijske kompetencije, međuvjersko uvažavanje i tolerancija su u značajnom fokusu nastave DKR i Islamske vjeronomjenske. Kroz različite tematske cjeline i sadržaje učenici se na toj upoznati o vrijednostima religija i potrebi i značaju međusobnog uvažavanja. Sadržaji koji doprinose ovom cilju su obimniji u NPP DKR i obuhvataju ne samo monoteističke, već i neke politeističke religije, kao i ateizam i agnosticizam, što se pak sa druge strane ne može pronaći u NPP Islamske vjeronomjenske. Također, razvoj socijalnih vještina, poštivanja prava drugih, organizacija vlastitog slobodnog vremena, pomoći pri odabiru budućeg zanimanja su samo neke od tema koje se mogu pronaći u NPP i DKR i Islamske vjeronomjenske.

Praksa

- Nastavu islamske vjeronomjenske izvode nastavnici i profesori islamske vjeronomjenske, namjenski obrazovani za ulogu nastavnika ili profesora islamske vjeronomjenske. Nastavu DKR i ZŽS izvode nastavnici i profesori različitih nastavničkih usmjerenja, bez

prethodne namjenske visokoškolske obuke za nastavu navedenih predmeta.

- Istraživanje je pokazalo da najmanje polovina ispitanih roditelja nisu imali priliku da se informišu o sadržajima predmeta koje njihovo dijete može pohađati. Također, značajan broj učenika nije imao takve prilike. Proces odabira predmeta je uglavnom tekao preko anketnih listića sa listom predmeta, bez značajnih informacija o sadržajima i vrijednostima predmeta koji se nude.
- Značajan procenat roditelja (45,2%) i učenika (31,8%) su odluku o pohađanju predmeta donijeli bez upoznavanja sa sadržajima druga dva predmeta. Značajan utjecaj na odabir predmeta imaju roditelji i često je odluka prepustena samo roditeljima. Čak 46,2% roditelja koji smatraju da su imali najveći utjecaj na odabir predmeta svoga djeteta, nisu upoznati sa sadržajima druga dva predmeta. To definitivno ukazuje da skoro polovina roditelja koji smatraju da su imali najviše utjecaja na odabir predmeta, nisu uopće informirani o sadržajima druga dva predmeta koje je njihovo dijete moglo da pohađa. Roditelji djece koja pohađaju DKR i ZŽS, više su informirani o sadržaju druga dva predmeta, nego je to slučaj sa roditeljima djece koja pohađaju Vjeronomjensku.
- Uvođenjem dva alternativna predmeta, broj i procenat učenika koji pohađaju Vjeronomjensku se nije značajno promijenio. Za nastavu DKR i ZŽS uglavnom su se odlučivala djeca ili njihovi roditelji koji nisu pohađali nastavu Vjeronomjenske prije uvođenja alternativnih predmeta.
- Učenici koji danas pohađaju nastavu Vjeronomjensku, uglavnom su istu pohađali i prije dvije godine i rijetko mijenjaju nastavni predmet (3,5% je Vjeronomjensku zamijenilo sa DKR i 1,6% sa ZŽS). Kada je upitanju nastava DKR i ZŽS, primjetne su veće varijacije pri promjeni nastavnih predmeta.
- Nakon uvođenja DKR i ZŽS, 20% učenika koji nisu pohađali nijedan predmet u školskoj 2012/13., danas pohađaju Vjeronomjensku, 11,42% ih pohađa ZŽS i 68,5% ih pohađa DKR.

- 67,8% učenika tvrdi da ne bi trenutni predmet mijenjalo nekim drugim. 15,6% bi rado postojeći predmet zamijenilo sa jednim od druga dva, a 12,5% nisu sigurni da li bi voljeli pohađati jedan od druga dva predmeta. Kada se podaci pogledaju u odnosu na predmet koji se pohađa, najveći procenat učenika koji ne bi mijenjali postojeći predmet su učenici koji pohađaju Vjeronauku (70,8%). Polovina učenika koji pohađaju nastavu ZŽS (50%) ne bi mijenjali postojeći predmet sa jednim od druga dva. Nešto veći procenat učenika koji pohađaju Društvo, kulturu, religiju (58,3%) ne bi ovaj predmet mijenjalo sa jednim od druga dva.
- Roditelji u natpolovičnom omjeru (56,9%) tvrde da su oni ti koji su najviše utjecali na odabir predmeta. 37% ih tvrdi da je dijete samo odabralo navedeni predmet, dok je utjecaj drugih osoba na odabir djeteta veoma mali, uključujući i vršnjake (4,1%). Podaci ukazuju na veoma mali utjecaj nastavnika od 1,2% pri odabiru predmeta. U odnosu na predmet koji dijete pohađa, uvidjet ćemo da najveći utjecaj na odabir predmeta imaju roditelji čija djeca pohađaju nastavu DKR (72,2%), dok je utjecaj roditelja na odabir Vjeronauke 52,8% i najmanji u slučaju ZŽS (42,9%). U slučaju ZŽS, dijete je uglavnom samo biralо navedeni predmet (57,1%). Na osnovu odgovora učenika, oni koji pohađaju Vjeronauku pod većim su utjecajem roditelja odabrali taj predmet nego je to slučaj sa druga dva predmeta. Pojava se može objasniti time da učenici koji pohađaju nastavu Vjeronauke, uglavnom istu pohađaju od prvog razreda gdje je utjecaj roditelja na odabir predmeta uglavnom bio presudan.
- Svaki treći ispitani roditelj smatra da pohađanje odabranog predmeta doprinosi tome da njihovo dijete bude bolji čovjek. To je posebno karakteristično za roditelje učenika koji pohađaju Vjeronauku, ali je to i vodeći motiv roditelja učenika koji pohađaju DKR, s tim da je taj benefit izraženiji kod roditelja učenika koji pohađaju Vjeronauku. Najvažniji benefit pohađanja ZŽS za roditelje je mogućnost da naučeno primijene u svakodnevnom životu.
- Nastavne prakse u osnovnim školama u BiH nerijetko odstupaju od onoga što je propisano zvaničnim nastavnim planovima i programima, te je uočljiv nesklad između onoga što je propisano i onoga što se u praksi realizira. Neki roditelji i učenici ukazuju na razvojno neprimjerene sadržaje na nastavi islamske vjeronauke ili insistiranje na pukom memorisanju arapskih dijelova Kur'ana i drugih islamskih molitvi, a koje nisu propisane nastavnim planom i programom, ali i preklapanje sadržaja učenja koji se realiziraju i u mektebskoj nastavi islamske vjeronauke, a koji je jasno razgraničen od školskog nastavnog plana i programa. Također, nije rijedak slučaj nametanja vlastitih vrijednosti i stavova nastavnika islamske vjeronauke kroz nastavu predmeta koji predaje. Na nastavi DKR i ZŽS primjetno je značajno preklapanje sadržaja ova dva predmeta sa drugim predmetima, kao što je biologija, hemija, kultura življenja, društvo, tjelesni i zdravstveni odgoj. Nejasno definirani sadržaji učenja nastavnih planova i programa, te primarno predmetno područje nastavnika koji predaju DKR i ZŽS, nerijetko određuju i sadržaj učenja i poučavanja.
- Po pitanju zadovoljstva onim što djeca uče na odabranom predmetu, na skali od od jedan do pet gdje jedan znači potpuno nezadovoljstvo, najmanje zadovoljstva izražavaju roditelji djece koja pohađaju nastavu DKR, sa prosječnim skorom od 2,95. Zadovoljniji od njih su roditelji djece koja pohađaju nastavu ZŽS sa prosječnim skorom od 3,36, dok su najzadovoljniji roditelji djece koja pohađaju nastavu Vjeronauke sa prosječnim skorom od 3,47. Po pitanju zadovoljstva sa onim što učenici uče na odabranim predmetima, učenici izražavaju umjerenou zadovoljstvo. Nešto veći stepen zadovoljstva iskazuju učenici koji pohađaju Vjeronauku i DKR (3,68) nego učenici koji pohađaju ZŽS (3,41), s tim da u slučaju DKR postoji nešto veća varijacija u odgovorima ($SD = 0,57$), nego u slučaju Vjeronauke ($SD = 0,48$).

- U slučaju mogućnosti šireg izbora predmeta od tri ponuđena, 83% roditelja bi biralo neki drugi predmet pored onoga koji dijete pohađa. Nešto manji broj učenika (79%) bi također biralo neke druge predmete u slučaju proširenog izbora.
- Nastavnici islamske vjeronauke su u značajnoj mjeri imali više prilika za stručnim usavršavanjem u oblasti metodičko-didaktičkih aspekata nastave. Za razliku od njih, nastavnici DKR i ZŽS su imali ograničene i rijetke prilike za usavršavanjem.

Shodno gore iznesenim nalazima istraživanja, dolazimo i do generalnog zaključka istraživanja.

Uvođenjem alternativnih predmeta predmetu Vjeronauke nastojalo se izbjegći diskriminaciju učenika koji ne žele da pohađaju nastavu Vjeronauke, te pružiti adekvatnu i kvalitetnu alternativu. Nastava islamske vjeronauke se u javnim osnovnim školama KS izvodi još od 1994. godine. Do današnjeg dana, nastavni plan i program, kao i udžbenici, u više su navrata revidirani i unapređivani, a vršena je i konstantna obuka nastavnog kadra koji predaje ovaj predmet. Pored toga, pri Prosvjetno-pedagoškom zavodu Kantona Sarajevo, nastavnicima se pruža stručno-pedagoška pomoć i podrška preko stručnog savjetnika za nastavu Vjeronauke. Također, nastavnici Islamske vjeronauke su organizirani preko udruženja vjeroučitelja, te uživaju i stručnu podršku i pomoć navedenog udruženja preko dostave nastavnih materijala i časopisa. Sa druge strane, nastavnici DKR i ZŽS nemaju stručnog savjetnika za svoje predmete pri Prosvjetno-pedagoškom zavodu, treninzi/seminari za stručno usavršavanje u nastavi ova dva predmeta su rijetki, a nedostaju i dovoljno razrađeni nastavni planovi i programi (slučaj ZŽS) i udžbenici (DKR). Također, mali broj učenika koji pohađaju nastavu ova dva predmeta, a posebno ZŽS, onemogućava ili otežava nastavnicima realizaciju nastave na način kako je predviđeno ili sugerirano nastavnim planovima i programima. Pored toga, roditelji su uglavnom slabo upoznati i neinformisani o sadržajima i vrijednostima ova dva predmeta.

Sve navedeno dovodi nas do generalnog zaključka istraživanja da učenicima koji pohađaju nastavu DKR i ZŽS nije pružena adekvatna alternativa nastavi Vjeronauke te su dovedeni u neravноправан položaj u odnosu na učenike koji pohađaju nastavu Vjeronauke, kao i njihovi roditelji, ali i nastavnici koji predaju ova dva predmeta.

Shodno tome, nadležno ministarstvo i Prosvjetno-pedagoški zavod moraju uložiti više napora u izradi nastavnih planova i programa, a posebno nastavnom planu i programu ZŽS, izradi adekvatnih udžbenika te posebno pružanju kontinuirane stručne podrške i pomoći nastavnicima koji predaju nastavu DKR i ZŽS.

Program podrške obrazovanju

Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Prilozi

Prilozi

Prikaz ciljeva nastave islamske vjeronauke i DKR

Razred	Islamska vjeronauka	DKR
V	U petom razredu se dio ove odgojne ambicije nastoji ostvariti uvrštavanjem programarazvijanja temeljnih životnih vještina, koje će podržati mladog čovjeka u umijeću građenjaodnosa, podnošenju i rješavanju interpersonalnih konfliktata i izlaženju na kraj nakonstruktivan način sa svojim osjećanjima	Cilj realizacije ovog predmeta u petom razredu je dati dalji i cjelovitiji doprinos zdravoj i svestranoj ličnosti učenika... proširiti im znanja o karakteristikama njihovog uzrasta, o osobinama ličnosti i vrlinama, analizirati svijet oko nas, pomoći im da razlikuju emocije i uče se kontrolirati ih, pomoći im u pravilnom planiranju i korištenju slobodnog vremena i rada, jačati samopouzdanje i povjerenje, jačati toleranciju i poštovanje drugog i drugačijeg, vježbati navike kulturnog ophođenja i ponašanja, te zdravog življenja. Afirmisati pozitivne životne vrijednosti, osnaživati prijateljske odnose.
VI	Svrha islamske vjeronauke šestog razreda je usvajanje vjeronaučnih znanja, islamskih iopćeljudskih vrijednosti po kojima učenici postižu istinsku orientaciju u životu općenito, a posebno u razvijanju kvalitetnih i sigurnih odnosa u svijetu u kojem žive. Usvajanje tih vrijednosti ostvaruje se u identifikaciji učenika sa likovima iz povijesti, i to s onim likovima koji su u životu prihvatili i odgovorili preuzetoj ulozi.	Cilj ovog predmeta u šestom razredu je doprinijeti razvoju identiteta ličnosti učenika, svijesti o sebi, o drugom i drugačijem i sposobljavanju za kvalitetan društveni život.
VII	Vjeronauka u ovom uzrastu treba ići ususret mladoj osobi i pomoći joj da se lakšenosi sa razvojno-psihološkim teškoćama kroz koje neminovno prolazi.	Cilj realizacije predmeta u sedmom razredu je približiti sadržaje i odgojno-komunikacijske pristupe povezane sa ličnim životnim pitanjima i iskustvima koji će učenicima pomoći u izgradnji ličnog identiteta.
VIII	Cilj islamske vjeronauke u osmom razredu je da, kroz otkrivanje iskusiva traganja zaspoznajom i ostvarenjem konačnog ličnog i zajedničkog životnog smisla, osnaži učenike unastojanju da upoznaju, dožive i prihvate da je Bog stvoritelj svijeta i života, te da impomognе da razumiju Njegov poziv da i sami budemo aktivni učesnici u ostvarenju konačnog životnog smisla.	Cilj realizacije predmeta u osmom razredu je kroz interdisciplinarne sadržaje i interkulturne vještine kod učenika/ca razvijati i izgrađivati navike, karakter, vrline, kompetencije i vještine koje u prvi plan stavljaju interes i sposobnosti mlađih ovog uzrasta.
IX	Cilj islamske vjeronauke u devetom razredu je da mlađima adekvatno odgovori na pitanja ko su i kuda će dalje, kao i na pitanje šta će biti, tj. da ih u ovoj završnoj osnovnoškolskoj fazi što bolje sposobi za neizvjesnu budućnost životnog i profesionalnog orientiranja, kojeg se mlađi često plaše. Vjeronauka ima za cilj da doprinese procesu odgoja osobe pune sigurnosti i samopouzdanja u cilju njenog što izvjesnijegstasanja u okruju izazova vršnjaka doindividualne zrelosti.	Prenošenje i prihvatanje temeljnih ljudskih vrijednosti, koje su preduslov i temelj kvalitetnog života, ostvaruje se promjenom načina poučavanja, te načinom življenja unutar školskog prostora i lokalne zajednice.

Zastupljenost temeljnih pedagoških principa u NPP-u islamske vjeronauke, DKR i ZZS

Islamska vjeronauka

Razred	Tematska cjelina	Individualizacija i diferencijacija	Integrisano učenje i poučavanje	Aktivno učenje i primjena naučenog	Rješavanje problema	Socijalna interakcija	Korištenje izvora znanja	Okrženje za učenje	Praćenje i ocjenjivanje	Partnerstvo sa porodicom i zajednicom
V razred										
V	Sjetimo se na početku				+				+	
V	Socijalne vještine			+	+	+		+	+	
V	Božiji poslanici	+				+			+	
V	Iz života posljednjeg Božijeg poslanika	+	+			+			+	
V	Objave su milost ljudima			+				+	+	
V	Moj vjerski odgoj	+	+	+					+	
V	Namaz i planiranje vremena	+	+	+					+	
V	U susret radostima ramazana	+	+			+			+	
V	Razlicitost u mom komšiluku	+						+	+	+
VI razred										
VI	Socijalne vještine			+					+	
VI	Iz života Božijeg miljenika	+				+			+	
VI	Vrijednosti zajedničkog života					+		+	+	
VI	Vjera u životu čovjeka	+	+			+		+	+	
VI	Moje obraćanje Bogu	+				+			+	
VI	Uzori čovječanstvu	+	+						+	
VI	Iz Hidžretskega kalendarja								+	+

VII razred									
VII	Idemo ka uspjehu	+		+					+
VII	Gdje sam I ko sam	+	+					+	+
VII	Život u zajednici		+	+				+	+
VII	Naučimo od poslanika A.S.		+	+					+
VII	Iz ljubavi prema Bogu			+			+	+	+
VII	Poslanici I moj život		+	+	+	+		+	+
VII	Moć govora		+		+	+			+
VII	Islam kao nova svjetska kultura - počeci		+					+	+
VIII razred									
VIII	U svjetlu Božijeg određenja	+	+						+
VIII	Potreba moje duše		+					+	+
VIII	Učim od drugih		+	+					+
VIII	Vlastito preispitivanje							+	+
VIII	Kako urediti život			+				+	+
VIII	Moralnost u životu			+					+
VIII	Zajednica muslimana	+							+
VIII	Islamska kultura u Bosni i Hercegovini								+
VIII	Moji mubarek dani i noći								+
IX razred									
IX	U okrilju dove		+						+
IX	Izaberisvoj put		+	+		+			+
IX	Naša domovina i identitet		+	+			+		+
IX	Moralno živjeti			+		+			+
IX	Savršeno Božije stvaranje			+					+
IX	Potraga za srećom	+		+		+			+
IX	Iz Hidžretskog kalendara	+							+
IX	Islamska kultura u Bosni i Hercegovini			+					+

DKR

Razred	Tematska cjelina	Individualizacija i diferencijacija	Integrisano učenje i poučavanje	Aktivno učenje i primjena naučenog	Rješavanje problema	Socijalna interakcija	Korištenje izvora znanja	Okruženje za učenje	Pratjenje i ocjenjivanje	Partnerstvo sa porodicom i zajednicom
V razred										
V	Kultura religija									
V	Moj grad			+						
V	Organizacija i planiranje rada i odmora		+		+					
V	Škola	+		+		+				
V	Emocije			+		+				
V	Ko sam ja			+	+	+				
V	Tolerancija				+				+	
V	Kultura ponašanja	+			+				+	
V	Život i zdravlje			+	+	+				
VI razred										
VI	Ličnost		+	+	+				+	
VI	Ličnost i društvo			+					+	
VI	Ličnost i religija					+			+	
VI	Slobodno vrijeme			+						+
VI	Efikasno učenje	+	+				+			
VI	Ekologija	+							+	
VII razred										
VII	Kultura religija			+		+	+	+	+	
VII	Škola		+			+			+	
VII	Ko sam ja	+				+				+
VII	Tolerancija			+		+			+	
VII	Kultura ponašanja			+		+	+	+	+	
VII	Život i zdravlje				+	+				

VIII razred										
VIII	Religijska kultura			+	+	+	+	+		
VIII	Škola			+	+	+		+		
VIII	Ko sam ja		+	+		+		+		
VIII	Kultura ponašanja		+	+		+		+		
VIII	Život i zdravlje		+			+	+	+		
IX razred										
IX	Religija						+	+		+
IX	Kultura dijaloga			+	+	+		+		
IX	Zdravo življenja- zaštita mentalnog zdravlja				+	+	+			
IX	Škola i ja		+	+						
IX	Emocionalno socijalni razvoj		+			+				
IX	Slobodno vrijeme				+		+	+		
IX	Moja budućnost			+						+

ZZS

Tematska cjelina	Vježbe								
	Individualizacija i diferencijacija	Integrirano učenje i poučavanje	Aktivno učenje i primjena naučenog	Rješavanje problema	Socijalna interakcija	Korištenje izvora znanja	Okruženje za učenje	Praćenje i ocjenjivanje	Partnerstvo sa porodicom i zajednicom
Inkluzija - uvažavanje različitosti	+								
Fizičke aktivnosti - razvoj humanosti i sposobnosti,znanja i vještina	+								
Zdrava ishrana - osnova za pravilan fizički i duhovni razvoj djece	+								
Razvoj životnih vještina - put ka nenasilnoj komunikaciji	+								
Zdravim životnim stilovima protiv zloupotrebe psihоaktivnih stanica	+								
Očuvanje reproduktivnog zdravlja - razvijanja pozitivnih stavova i vrijednosti			+	+	+	+	+	+	

Istraživanje "Vjeronauka / Društvo, kultura, religija /
Zdravi životni stilovi:
Efekti uvođenja alternativnih predmeta vjeronauci u
osnovnim školama Kantona Sarajevo"
je urađeno u okviru Programa podrške obrazovanju.

© 2014 Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina